

“SADAKA” KAVRAMININ KUR’AN’DAKI ANLAM ÇERÇEVESİ -SEMANTİK BİR TAHLİL DENEMESİ-

Arş. Gör. Mustafa ÖZTÜRK*

ÖZET

Arap dilinde doğruluk ve dürüstlük anlamındaki “sıdk” kökünden türetilen “sadaka” kelimesi, Kur’an’ın kavramlaştırdığı kelimelerden biridir. Zira, klasik Arap dili sözlüklerindeki veriler, bu kelimenin İslâm öncesi dönemde dinî bir anlam içeriğine sahip olmadığını göstermektedir. “Sadaka” kelimesi Kur’an’da beş ayette tekil, sekiz ayette de çoğul formunda geçmektedir. Bu ayetlerin tümü ise, Medine’de vahyedilmiştir. Kur’an’da, en genel çerçevede zorunlu veya gönüllü olarak yapılan her türlü maddî harcamayı ifade eden “sadaka”, bazı ayetlerde yalnızca zekat, gönüllü bağış veya kamu harcamaları ya da fakirler için oluşturulan fonda toplanan bir tür vergi anlamında kullanılmıştır. Hadislerde çok daha geniş bir kontekste kullanılan kelime, İslâm hukuk terminolojisinde anlam daralmasına uğramış ve bu yüzden İslâmî gelenekte sadece “gönüllü bağış” şeklinde algılanmıştır.

Giriş

Milâdî VII. yüzyılın başlarında, Arap Yarımadası’nda ‘ümmî’ bir peygambere vahyedilmeye başlanan Kur’an’ın, dünyanın dinî, sosyal ve politik tarihini, bilebildiğimiz başka herhangi bir olaydan çok daha köklü şekilde etkilediği müsellem bir hakikattir. Diğer kutsal metinlerin hiçbiri, mesajı ile ilk karşılaşılan insanların hayatı ve birbirini izleyen kuşaklar yoluyla bütün bir medeniyetin akışı üzerinde bu kadar derin bir etki meydana getirmemiştir. Ne var ki Kur’an, yirmi-otuz yıllık bir zaman zarfında, dönemin Arap toplumunun duygu, düşünce, dahası topyekün hayat telakkileri üzerinde köklü sarsıntılar ve dönüşümler gerçekleştirmiş ve bu suretle ömürleri savaşmakla geçen bu insanlardan, kelimenin tam anlamıyla bir millet oluşturmuştur.¹

Hiç şüphesiz, hayatın hemen her safhasının Kur’an’ın öğretilerine göre yeni baştan düzenlendiği böyle bir ortamda, duygu, düşünce ve değer yargılarının yanı sıra, dil düzeyinde de önemli değişikliklerin olması

---

* O.M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü

¹ Bkz. Esed, Muhammed, **Kur’an Mesajı/meal-tefsir**, çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, İst., 1997, s. xxı (Müellifin önsözü).

kaçınılmazdı. Zira dil, kelimenin tam anlamıyla sosyal bir olaydır.² Bu itibarla o, toplum yaşamına yön veren tüm güçlerin etkisi altındadır. Gerçekten de her dil belli bir toplum içinde, kendine özgü bir kültür ve uygarlık çerçevesinde biçimlenir; işlevini böyle bir çerçeve içinde yerine getirir. Bu nedenle, her dilin belli bir toplumu yansıttığı söylenebilir. Bununla birlikte dil olgusu, salt edilgen bir araç değildir ve yalnızca yansıtıcı olmakla da kalmaz. Aynı zamanda o, etkin bir biçimlendirme ve yaratım aracıdır. Dil, dış dünyayı yansıttığı gibi ona ilişkin özel anlaksal imgelerin ve tasarımların da kaynağıdır. Bir başka deyişle, dış dünyayı, toplumsal, ruhsal, fiziksel gerçekliği her dil kendine özgü yoğurur ve yorumlar, kavramlaştırıp yapılaştırır; bir dünya görüşü ve dünyaya bakış açısı getirir.³ Bu açıdan bakıldığında dil, yalnız kurallar manzumesi değil, aynı zamanda bir değerler sistemidir. Zira değer ölçüleri hep etraftaki deyimlere, terimlere göre ayarlanır.⁴ Kısaca söylenecek olursa dil, her yönüyle bir milletin kültürünün aynasıdır.⁵

Dilin insan, toplum ve medeniyet üzerindeki bu çok yönlü etkisi göz önüne alındığında, Kur'an'ın gerçekleştirmiş olduğu büyük değişimde, söz konusu olgunun işgal ettiği yerin ne denli önem arz ettiği daha iyi anlaşılacaktır.

Kuşkusuz Kur'an, kaynak itibariyle ilâhî olmakla birlikte, ontolojik anlamda dilsel bir metindir (nass-ı lügavî). Başka bir ifadeyle o, murâd-ı ilahinin öngördüğü ve uyulmasını istediği ilke ve öğretilerin, aşkın âlemden nesnelere dünyasına, insana ait dil (lisan) olgusunun imkanları çerçevesinde sözlü bir aktarımıdır. Ancak şu da var ki, Kur'an, her ne kadar ilk muhataplarının konuşup anlaştıkları dil düzeyinde, apaçık bir Arapça ile indirilmiş olsa da, gerek muhteva, gerek nazım ve gerekse üslup açısından eşsiz ve çok ayrıcalıklı bir özelliğe sahiptir. Zira onun, anılan bu özellikleriyle birlikte Arap diline yepyeni bir vizyon kazandırdığı inkar edilemez bir tarihsel gerçekliktir. Nitekim bu gerçeklik, nüzul döneminin önde gelen inkarcıları ile Arap dilini kullanmadaki maharetleriyle övünen Arap edip ve şairleri tarafından da muhtelif vesilelerle değişik şekillerde itiraf edilmiştir.⁶ Kur'an'ın dile kazandırdığı bu yeni vizyonun etkisini, başta şiir ve hitabet olmak üzere İslâm sonrası Arap edebiyatının tüm alanlarında gözlemlemek mümkündür.⁷ Hiç şüphesiz, Kur'an'ın dil düzeyinde gerçekleştirdiği

² Vardar, Berke, *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*, İst., 1998, s. 15.

³ Bkz. Vardar, *a.g.e.*, s. 16.

⁴ Bkz. Bayrav, Süheylâ, *Yapısal Dilbilimi*, İst., 1998, s. 43.

⁵ Aksan, Doğan, *Her Yönüyle Dil-Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Ankara, 1998, I, 13.

⁶ Bkz. Tülüçü, Süleyman, "Kur'an-ı Kerim'in Nüzül Süreci İçinde Arap İleri Gelenleri ile Edip ve Şairlerinin Ona Karşı Tavrı ve Taktikleri", *I. Kur'an Sempozyumu*, Ankara, 1994, s. 57 vd.

⁷ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Râfî, Mustafa Sâdık, *Târîhu Âdâbi'l-Arabî*, Beyrut, 1974, II, 82 vd.; Zeydan, Corci, *Târîhu Âdâbi'l-Arabîyye*, Beyrut, 1996, II, 13 vd.; Furat, Ahmet Subhi, *Arap Edebiyatı Tarihi (Başlangıçtan XVII. Asra Kadar)*, İst., 1996, s. 111 vd.

değişiklikler sadece edebiyatla sınırlı kalmamıştır. Dahası, onun bu çerçevede gerçekleştirmiş olduğu asıl değişiklik, dilin semantik alanında tezahür etmiştir. Belli bir zaman diliminde, belli bir mekanda tarihe pozitif yönde müdahale etmek üzere indirilen Kur’an, politeist anlayış unsurlarını ifade eden ve insanın, insan ve âlemlerle olan bütünlüğünü parçalayıcı anlamlar taşıyan bütün kavramların anlam düzenini değiştirmiştir.⁸ Bunun yanında o, sıradan kelimelere dinî ve ahlâkî içerikli muhtelif anlamlar yüklemek suretiyle dile yepyeni kavramlar da kazandırmıştır. Nitekim ünlü Japon anlambilimcisi Toshihiko İzutsu, Kur’an’ın kelimeler üzerinde gerçekleştirdiği bu anlam değişikliklerini, Arapların dünya ve insanlık görüşünü kökünden değiştirip yükselten ahlâkî ve dini inkılâbın gerçekleşmesinde rol oynayan en önemli faktör olarak değerlendirmektedir.⁹

Sözgelimi, İslâm, mü’min, münafık, fâsık, kâfir, salât, zekât, savm ve hac gibi kelimeler, Kur’an’ın nüzûlüyle birlikte, Arapların o döneme kadar aşına olmadıkları dinî ve ahlâkî içerikli yepyeni anlamlar kazanmış ve kavramlaşmıştır. Nitekim Suyûtî (ö. 911/1505), nüzûl dönemini takip eden yüzyıllarda müstakil birer ilim dalı haline gelen tefsir, hadis, fıkıh, kelâm gibi İslâmî ilim disiplinlerinin de altyapısını oluşturan bu kavramlara ilişkin açtığı başlık altında, ünlü dilbilimci İbn Fâris (ö. 395/1004)’in konuyla ilgili şu sözlerini aktarmaktadır: “Câhiliyye döneminde Araplar, dil, edebiyat, ibadet ve dinî pratikleri hususunda atalarından tevarüs ettikleri bir miras üzere yaşamlarını sürdürmekte idiler. Ancak İslâm’ın gelmesiyle birlikte durum değişti; câhiliyye dönemine ait dinî anlayış ve uygulamalar kaldırıldı. Dildeki mevcut kelimeler, ilaveler yapmak, yeni hükümler koymak ve birtakım şartlar getirmek suretiyle anlam değişikliğine uğradı. Böylece mevcut kelimelere yüklenen yeni anlamlar, öncekilerin yerini aldı. Sözgelimi, mü’min, müslim, kâfir, münafık gibi kelimeler, anlam değişikliğine uğrayan kelimelerden yalnızca birkaçıdır. Araplar, mü’min kelimesinden yalnızca, ‘tasdik’e karşılık gelen ‘iman’ ve ‘eman’ manasını anlıyorlardı. Ancak İslam, mü’minin mü’min olarak isimlendirilebilmesi noktasında, söz konusu kelimeye birtakım şartlar ve vasıflar eklemiştir (...)¹⁰

İbn Fâris’in bu açıklamalarından da anlaşılacağı üzere Kur’an, deyim yerindeyse, Arap dili için adeta ikinci bir miladı temsil etmektedir. Nitekim bu milatla birlikte, kelimelerin anlam hayatları, “İslâm öncesi-İslâm sonrası” olmak üzere ikiye ayrılmış olup, İslâmî ilim disiplinlerinde de buna paralel olarak “lûgat ve ıstılâhî anlam” şeklinde bir gelenek oluşmuştur.

⁸ Macit, Nadim, **Kur’an’ın İnsan-Biçimci Dili**, İst., 1996, s. 30.

⁹ Bkz. İzutsu, Toshihiko, **Kur’an’da Allah ve İnsan**, çev. Süleyman Ateş, İst., trs., s. 19.

¹⁰ Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman, **el-Muzhir fî Ulûmi’l-Lüga**, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabîyye, y.y., ts., I, 294. Kur’an’la birlikte yeni anlamlar kazanan kelimeler için ayrıca bkz. Çelik, Ahmet, **Kur’an-ı Kerim ile Yeni Ma’nâ Kazanan İstilahların Câhiliyye Dönemindeki Kullanılışları**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 1991.

Yukarıdaki mülahazalardan hareketle bu çalışmada, İslâm'la birlikte farklı bir anlam örgüsü kazanmak suretiyle kavramlaşan ve daha sonraki asırlarda özellikle fıkıh literatüründe nafîle kategorisi altında inceleme konusu olan “sadaka” kelimesinin, Kur'an'daki kullanılışlarını ve anlam çerçevesini inceleyeceğiz.

A- “Sadaka” Kelimesinin Etimolojik Kökeni ve Semantik Çerçevesi

“Sadaka” kelimesi, lügatte *kizbin* (yalan) zıddı olan (s-d-k) *sıdk* (doğruluk) kökünden türetilmiştir.¹¹ Bununla birlikte, “sadaka” kelimesinin etimolojik kökenini teşkil eden *sıdk* ve onun muhtelif türevlerine, “mükemmellik, söz ve davranış vb. hususlarda sağlam ve güçlü olmak” gibi anlamlar da izafe edilmiştir. Nitekim bu cümleden olmak üzere İbn Fâris *sıdk* kelimesini, “Her hangi bir şeyde mevcut olan kuvvetin, söz veya başka şekillerde tezahür eden bir ifadesi” şeklinde izah ederken,¹² ilk dönem dilcilerinden Halil b. Ahmed el-Ferâhidî (ö.170/786) de *sıdk* kökünden türeyen *sadk* kelimesini “her şeyde mükemmel olan” şeklinde açıklamaktadır.¹³ Kelimenin kökenine ilişkin olarak son dönemin ünlü müfessiri Elmalılı M. Hamdi Yazır da şu izahta bulunmaktadır: “Sadakanın aslı olan “s-d-k” maddesi, bu tertip üzere bir sıhhat ve kemal manâsına mevzûdur. Bu maddenin *sıdk*, *sadık*, *sâdık* gibi bütün müştaklarında bu manâ vardır. Hattâ *mehire* *sadâk* denilmesi de nikâhın bununla tekemmül etmesindedir. Zekâta *sadaka* denilmesi de iki vechiledir: Birisi malın temizlenmesi ile sıhhat-ü kemaline sebep olması, diğeri de imanda *sıdk-u kemale* delâlet etmesidir. Her sadakada bu manâlar vardır.”¹⁴

Kur'an'da zikri geçen “sadaka” kelimesinin tüm kullanımlarının zekât anlamına geldiğini ileri süren Mâlikî alimi Ebû Bekir İbnü'l- Arabî (ö. 543/1148) de¹⁵ bahse konu kelimenin etimolojik kökeniyle semantik çerçevesi arasında şöyle bir irtibat kurmaktadır: “Sadaka, davranışla söz ve itikadın paralel olmasını ifade eden *sıdk* kelimesinden türemiştir... “s-d-k” maddesi, bir şeyi başka bir şeyle tahakkuk ettirmek, desteklemek/ güçlendirmek anlamlarına râcîdir. Kadına verilen mehir de (*sadâk*) aynı anlamdadır. Zira kadının helal oluşu, mehir ve nikâhla birlikte meşru bir şekilde gerçekleşmiş ve onaylanmış (tasdik) olmaktadır... Dilciler, kelimenin çeşitli form ve kalıplarından yapılan her türevinin kendine özgü bir anlamı olduğunu, fakat bu anlamların hepsinin sadaka ile benzeştiğini ifade etmektedirler. Zira, öldükten sonra dirilmenin hak ve nihâî varış yerinin ahiret yurdu olduğuna, bu

¹¹ Bkz. İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyn Ahmed, **Mu'cemü Mekâyisi'l-Lüga**, thk. Abdüsselam Muhammed Harun, y.y., 1970, III, 339; Cevherî, İsmail b. Hammâd, **es-Sihâh**, thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr, Beyrut, 1979, IV, 1505; İbn Manzûr, Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem, **Lisânü'l-Arab**, Mısır, trs., IV, 2417.

¹² İbn, Fâris, **a.g.e.**, III, 339.

¹³ Bkz. İbn Manzûr, **a.g.e.**, IV, 2419.

¹⁴ Yazır, Elmalılı, M. Hamdi, **Hak Dini Kur'an Dili**, İst., 1979, II, 933.

¹⁵ Bkz. İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh, **Ahkâmu'l-Kur'ân**, Beyrut, 1998, II, 522.

dünyanın ahirete götüren bir köprü, iyilik veya kötülüğe açık bir kapı işlevi gördüğüne inanan kimse, bu takdirde (inancının bir gereği olarak) ahirete yönelik ameller yapacak ve tabiatıyla dünyada elde ettiği kazanımlarını bu uğurda harcayacaktır. Eğer bu konuda şüphe eder, tembellik gösterir ve dünyayı ahirete tercih ederse, (doğal olarak) mal hususunda cimrilik yapacak, nefsinin buyruklarına boyun eğecek ve ahireti için (sadaka vermekten) gafil olacaktır.¹⁶

Fıkhu’z-Zekât adlı eserinde İbnü’l-Arabî’nin yukarıdaki açıklamalarını aynen aktaran Yûsuf el-Kardâvî, ayrıca Nebi (s.a.v.)’in “*Sadaka burhandır*” hadisini nakletmekte ve bu hadisten hareketle sadakanın semantik örgüsünü, “imanda doğruluğun, ahireti tasdik bir delili” şeklinde izah etmektedir.¹⁷

İslâm alimleri ve Arap dilcilerinin “sadaka” kelimesinin etimolojik kökeni ve semantik çerçevesine ilişkin yapmış oldukları bu izahlara karşılık, T. H. Weir ve Arthur Jeffrey gibi bazı müsteşrikler, kelimenin esas itibarıyla İbrânî kökenli olduğunu ileri sürmüşlerdir. Weir, İslâm Ansiklopedisi’ne yazdığı “sadaka” maddesinde bu konuyla ilgili şunları söylemektedir: “Sadaka, Arap müelliflerine göre s-d-k kökünden türetilmiştir ve “doğruyu söylemek” manâsına gelir. Bir müslümanın sadaka vermesi, onun dininin doğruluğunu (sıdk) gösterir. Bu kelime ise İbrânicce *sadâqâ* kelimesinin ancak Arap harfleri ile yazılmış şekli olup, aslında, “sıdk ve hulûs” manâsını ifade eder. Lâkin mürâilerce (Ferisîler, Pharıs)¹⁸ dindar isrâîlilerin esas vazifeleri için kullanılmıştır ki, bu mefhum kelimenin daha İslâm’ın zuhurunda meydana gelen ve daha sonraları da muhafaza edilen manâsını teşkil

¹⁶ İbnü’l-Arabî, a.g.e., II, 521.

¹⁷ Bkz. Kardâvî, Yûsuf, *Fıkhu’z-Zekât*, Beyrut, 1980, s. 41. Hadis için ayrıca bkz. Nevevî, Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref, *Sahîhi Müslim bi Şerhi’n-Nevevî*, Beyrut, trs., VII, 48.

¹⁸ İbrânicesi “peruşim” olan “Ferisîlik” kelimesinin etimolojik kökeninde iki anlam bulunmaktadır. İlki, kendini ayrı tutmak veya saf ve temiz olmayan insan ya da eşyadan uzaklaşmak; ikincisi ise açıklamak ve tefsir etmektir. Teknik anlamda Ferisîlik, Hıristiyanlık öncesi yahudi mezheplerinden birini ifade etmektedir. Bu mezhebin bağlıları ise “Ferisîler” diye anılırlar. Ferisîler, esas itibarıyla bir başka Yahudi mezhebi olan Hasidiler’in devamıdır. M.Ö. II. yüzyıldan itibaren Tora’ya harfî harfine bağlılıklarıyla tanınan bu mezhebin mensupları, kendilerine ‘bilginler’ veya ‘dın kardeşleri’ denilmesini isterler. Ferisîlik, sonraki dönem Yahudiliğine şekil veren büyük bir mezheptir. Esasen Yahudilik bu mezhebin prensipleri doğrultusunda şekillenmiştir. Nitekim anılan doğrultuda şekillenip gelişen Yahudilik İslâm döneminde *Rabbânî Yahudilik*, modern dönemde ise *Ortodoks Yahudilik* adını almış ve daima ana bünyeyi teşkil etmiştir. Ferisîler, yazılı Tevrat’ın (Tora) yanında, bir de Hz. Musa’dan sözlü olarak nakledilegelen sözlü Tevrat’ı kabul etmişlerdir. Bu sözlü Tevrat, yazılı Tevrat’ın yorumu olan ve daha sonra yazıya geçirilmiş bulunan Mişna ve Talmud’dur. Ferisîler, yazılı Tevrat’ta bulunmayan fakat sözlü Tevrat’ta yer alan nasslardan hareketle bir inanç sistemi geliştirmişlerdir. Onlar, her şeyi Allah’ın kontrol ettiğine, hür iradenin varlığına, ölümden sonra dirilmeye, ceza ve mükafata ve Davud’un soyundan bir Mesih’in geleceğine inanmaktadır. Ayrıca cennet, cehennem ve meleklerin varlığını da kabul etmektedirler. Tümer, Günay - Küçük, Abdurrahman, *Dinler Tarihi*, Ocak Yay., Ankara, 1997, s. 233-34.

etmektedir (...) ¹⁹

A. Jeffrey de yukarıdaki iddiaya paralel bir tez ortaya atarak, bu kelimenin teknik bir dinî terim olarak Yahudi ve Hıristiyan kaynaklı olduğunda hiç şüphe bulunmadığını belirtmektedir. Ayrıca o, “sadaka” kelimesinin Yahudi orijinli olduğunu ileri süren Hirschfeld’in bu iddiasının, güçlü bir ihtimalle doğru olduğunu söylemektedir. ²⁰

Weir ve Jeffrey’in ileri sürmüş oldukları bu iddiaların, kesin olarak doğru ya da yanlış olduğunu söylemek mümkün olmamakla birlikte, âdeta canlı bir organizmayı andıran muhtelif dillerin birbirleriyle olan akrabalıkları ve buna bağlı olarak zaman içerisinde aralarında birtakım sözcük ve anlam transferlerinin vukû bulduğu da inkâr edilemez bir tarihsel olgudur. ²¹ Her ne kadar bazı İslâm alimleri, Arapça’yı dillerin anası, lisân-ı evvel ve kutsal dil (lingua sacra) olduğunu ileri sürmüş olsalar bile, ²² kanaatimizce bu anlayış, ilmî kıstaslardan çok, hamiyet-i dîniyye ve hattâ asabiyet-i kavmiyye gibi sâiklerle ortaya konulmuştur. ²³

Meseleye bu açıdan yaklaşıldığında, bahse konu kelimenin köken itibariyle hangi dile ait olduğu hususu, pratikte çok fazla değer ifade etmemektedir. Kaldı ki bu kelime ister Arapça ister İbranca kökenli olsun, sonuçta, Arapça nâzil olan Kur’an bu kelimeye yer vermiş ve en azından İslâm öncesi Arap toplumunun aşına olmadığı dinî ve ahlâkî içerikli bir anlam yüklemek suretiyle söz konusu kelimeyi kavramlaştırmıştır.

Bu konu üzerindeki tartışmayla ilgili değerlendirmeleri paranteze alarak tekrar asıl konumuza dönecek olursak, etimolojik ve semantik çerçevede “sadaka” kelimesine getirilen izahları şu şekilde özetlememiz mümkündür: Kelime, davranışla söz ve itikadın paralel olması, sözde doğruluk ve her hususta mükemmellik ve sağlamlık anlamlarını içeren *sıdk* kökünden türemiş olması hasebiyle, semantik açıdan yukarıdaki manâların hemen hepsiyle aynı anlam örgüsü içinde yer almakta ve belli ölçülerde bu anlamların tümünü bünyesinde barındırmaktadır.

Klasik Arap dili ve Kur’an sözlüklerinde bizzat “sadaka” kelimesine yüklenen anlamlara baktığımızda, bunların bir kısmının, daha ziyade tedvin dönemi sonrasında oluşan fıkıh ıstılahındaki anlamıyla örtüştüğü görülmektedir. Mesela Râğıb el-İsfehânî (ö. 502/1108) *el-Müfredât*’ında bu kelimeyi şöyle tanımlamaktadır:

¹⁹ Weir, T. H., “Sadaka”, *İA*, İst., 1993, X, 22.

²⁰ Bkz. Jeffrey, Arthur, *The Foreign Vocabulary Of The Qur’ân*, Cairo, 1937, s. 194.

²¹ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Aksan, *a.g.e.*, I, 137 vd.

²² Bkz. Kılıçlı, Mustafa, *Arap Edebiyatında Şuûbiyye*, İst., 1992, s. 254 vd.; Mahlûf, Abdurraûf, *Bâkullânî ve Kitâbuhû İ’câzü’l-Kur’ân Dirâsetün Tahlîliyyetün Nakdiyye*, Beyrut, 1978, s. 141 vd.

²³ Bu konu hakkında geniş bilgi ve değerlendirme için bkz. Cündioğlu, Düccane, *Anlamın Buharlaşması ve Kur’an*, Kitabevi, İst., trs., s. 115 vd.

Sadaka, tıpkı zekât gibi, insanın Allah’a yakınlaşmak maksadıyla malından yapmış olduğu harcamadır. Ancak şu da var ki sadaka, esas itibariyle gönüllü olarak yapılan harcamalardır. Farz olan harcamalara ise zekât adı verilir. Bununla birlikte, sadaka veren kimsenin doğruluğu gözetmesi (taharrî-i sıdk) durumunda, Tevbe 9/60 ve 103. ayetlerde olduğu gibi, farz olan harcamaya da sadaka denilmesi söz konusudur.²⁴

Cürçânî (ö. 816/1413)’in ortaya koyduğu târif de şöyledir: “Sadaka, Allah’tan sevap beklentisi ile yapmış olduğumuz bağıştır (atiyye).”²⁵

İbn Manzûr (ö. 711/1311) ve Fîrûzâbâdî (ö. 817 /1415) ise bu kelimeyi, büyük ölçüde yukarıdaki tanımla örtüşen bir anlam örgüsü içerisinde “Allah rızası için fakirlere verdiği şey” şeklinde tanımlamaktadır.²⁶

Bu tanımların, büyük ölçüde kelimenin tedvin dönemi sonrasında kazandığı ıstılâhî (terim) anlamını yansıttığı aşıkardır. Nitekim “sadaka”nın fıkıh ıstılahında yer alan ve örfte de yaygın kabul gören tanımı özetle, “mecburi olmayan ve sırf Allah rızası için yapılan mütevazi bağışlar” şeklinde formüle edilmiştir.²⁷ Bununla birlikte bazı lügatlerde söz konusu kelimenin daha mutlak bir anlam çerçevesi içerisinde tanımlandığını görmekteyiz. Mesela İbn Fâris (ö. 395/1004) ve Cevherî (ö. 400/1009) gibi bazı dilciler, kelimeye farz veya nafîle gibi ıstılâhî bir nitelik atfetmeksizin mutlak bir tanım yapmayı tercih etmişlerdir. İbn Fâris’in ortaya koyduğu tanımda ‘sadaka’, “kişinin canından ve malından sarfettiği şeydir”²⁸ şeklinde izah edilirken; Cevherî’nin tanımında ise kısmen ıstılâhî bir motif taşımakla birlikte, “sadaka, fakirlere sarfettiğin şeydir”²⁹ diye ifade edilmiştir.

Klasik sözlüklerde verilen bu tanımlarda dikkati çeken bir diğer husus da, kelimenin câhiliyye dönemindeki kullanımına ilişkin herhangi bir atıfta bulunulmamış olmasıdır. Bu durumda, bizzat “sadaka” kelimesinin Kur’an’la birlikte kullanıma girip, hayatiyet kazandığı düşünülebilir. Zira İslâm öncesi Arapların, dünya görüşlerinin merkezinde Kur’ânî manâda bir Allah tasavvurunun yer almaması; dolayısıyla Allah’a karşı taahhüt ve inançlarını mali bir bağış ya da harcamada bulunmak suretiyle pekiştirmek ve böylece kulluklarındaki sadakatlerini eylem planında tasdik etmek gibi bir problem ve kaygıları bulunmamasından ötürü, bu kelimeyi söz konusu anlam örgüsü içinde kullanma ihtiyacını hissetmemiş olduklarını söylemek mümkündür. Bu bağlamda, onların daha çok, kişisel övgü veya kabilenin şan ve şöhretini

²⁴ Râğîb el-İsfehânî, Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur’ân*, y.y., ts., s. 278. Aynı tanım için ayrıca bkz. Zebîdî, Muhammed Murtazâ, *Tâcu'l-Arûs*, y.y., trs., VI, 405.

²⁵ Cürçânî, Ali b. Muhammed, *Kitâbu't-Ta'rîfât*, y.y., trs., s. 132.

²⁶ Bkz. İbn Manzûr, *a.g.e.* IV, 2419; Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed Ya'kûb, *el-Kâmûsu'l-Muhîd*, Beyrut, 1987, s. 1162.

²⁷ Bkz. Hatib, Abdülkerim, *es-Siyâsetü'l-Mâliyye fi'l-İslâm*, Beyrut, 1975, s. 199.

²⁸ İbn Fâris, *a.g.e.*, III, 339.

²⁹ Cevherî, *a.g.e.*, IV, 1506.

yayma sâikiyle dile getirdikleri “cûd” “sehâ” ve “kerem”³⁰ gibi kelimeleri kullanmayı tercih ettikleri söylenebilir. Nitekim Tehânevî (ö.1158/1745) de ‘ikram’ ile ‘sadaka’ arasındaki bu farka dikkat çekmekte ve bu bağlamda şunları söylemektedir: “*Sadaka, kendisi ile sevap umulan bir bağıştır (atiyye). Ancak bu, ikram değildir. Çünkü, bir kimsenin kulluk hususundaki sadakâtı bununla (sadakayla) ortaya çıkar.*”³¹

Dil eksenli verdiğimiz bu bilgilerin ardından bahse konu kelimenin Kur’an’da hangi anlamlarda kullanıldığını incelemeye geçebiliriz.

B- “Sadaka” ve Muhtelif Türevlerinin Zikredildiği Ayetler

“Sadaka” kelimesi Kur’an’da nekra ve müfred sığası ile 5 ayette zikredilmektedir. Bunlar, surelerin Kur’an’daki diziliş sırasına göre Bakara, 2/196, 263; Nisâ, 4/114; Tevbe, 9/103 ve Mücâdele, 58/12. ayetleridir. Diğer taraftan aynı kelime, cemî (çoğul) sığasıyla da 8 ayette zikredilmiştir. Bunlardan altısının, Bakara, 2/271,276; Tevbe, 9/58, 60, 79 ve 104. ayetlerinde ma’rife ve izâfetsiz olarak; birinin Mücâdele, 58/13. ayetinde nekra olarak, bir diğeri de Bakara, 2/264. ayetinde izafetle ma’rife olarak zikredildiğini görmekteyiz.

Burada dikkati çeken husus, söz konusu ayetlerin yer aldıkları Bakara, Nisâ, Tevbe ve Mücâdele/Mücâdile surelerinin Medine döneminde inmiş (Medenî) olmalarıdır. Buna göre, bizzat “sadaka” kelimesinin Mekke döneminde kullanılmadığı ortaya çıkmaktadır.³² Bununla birlikte, Nebi (s.a.v.)’in Mekke’deki son dönemlerinde inen Yûsuf suresi³³ 12/88. ayetinde, *sıdk* kökünden türeyen ve “sadaka” kelimesiyle aynı anlam örgüsü içinde yer alan iki kelimeye rastlamaktayız. Bunlardan ilki, emr-i hâzır sığasında zikredilen “*tesaddak*” fiili, diğeri de ism-i fâil sığasında zikredilen “*mütesaddıkîn*” kelimesidir. Bu ayet, Yûsuf (a.s.) ile kardeşleri arasında geçen diyalog sahnesinden bir kesit sunmaktadır. Ayetin meali şöyledir:

“*Böylece onun huzuruna girdiklerinde, dediler ki: “Ey Vezir! Bize ve çocuklarımıza kıtlık ilişti ve biz de yetersiz bir sermaye ile geldik. (Fakat) sen (erzağımızı) tam olarak ver ve bize tasaddukta bulun (tesaddak aleynâ). Şüphesiz Allah tasaddukta bulunanları (mütesaddıkîn) mükâfatlandırır.*”³⁴

Ayetteki “Bize tasaddukta bulun” ifadesine ilişkin olarak Zemahşerî (ö. 538/1143) şunları söylemektedir: “Bize toleranslı davranmakla lütufta bulun ve paramızın yetersizliğine aldırış etme. Veya bizim hakkımıza ilavede

³⁰ Çağrı, Mustafa, “Cömertlik”, **DİA**, İst., 1993, VIII, 72. “Cûd” kelimesinin Araplar tarafından kullanılmasına dair bkz. İbn Manzûr, **a.g.e.**, I, 720.

³¹ Tehânevî, Muhammed b. Ali, **Kitâbu Keşşâfi Istılâhâti’l-Fünûn**, İst., 1984, II, 851.

³² Bu noktada, “sadaka” kelimesinin Mekkî ayet ve surelerde yer aldığını söyleyen M. Hamidullah’ın bu görüşünün en azından tartışmaya açık olduğunu söylemek mümkündür. Bkz. Hamidullah, Muhammed, **İslam Peygamberi**, çev. Salih Tuğ, İst., 1993, II, 963.

³³ Bkz. Mevdûfî, Ebû’l-A’lâ, **Tefhîmü’l-Kur’ân**, İst., 1986, II, 433.

³⁴ Yûsuf, 12/88.

bulun.”³⁵ Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) de aynı doğrultuda şöyle bir yorum getirmiştir: “Onların, ‘Bize tasaddukta bulun’ sözlerinden maksatları, vezirin iki tür para arasında hiçbir fark gözetmeksizin, yeterli parayı kabul ettiği gibi, kendileri için de bu yetersiz parayı, vereceği yiyeceğin bedeli kabul etmek suretiyle toleranslı davranmasını istemekten ibarettir.”³⁶

Bu açıklamalardan anlaşılacağı gibi, ayetteki “*tasadduk*” kelimesi “ilave bağışta bulunma”; dolayısıyla “*mütesaddık*” kelimesi de söz konusu bağışta bulunan, anlamına gelmektedir. Bu anlam, aynı zamanda, ileride de göreceğimiz gibi, Medine döneminde nâzil olan ayetlerde zikredilen “sadaka” kelimesinin en baskın anlamına tekâbül etmektedir.

Öte yandan, Bakara 2/280. ayetinde “*tesaddakû*”; Nisâ 4/92. ayetinde “*en yessaddekû*” ve Mâide 5/45. ayetinde “*tesaddaka*” sığasında zikredilen bu kelimelerin de semantik açıdan “sadaka” kelimesiyle çok sıkı bir ilişkisi bulunmaktadır. Zira bu üç kelimenin ifade ettikleri ortak anlam, kazanılmış bir haktan vazgeçme, hakkını bağışlamaya karşılık gelmektedir.³⁷ Nitekim, Bakara suresi 2/280. ayette yer alan “*tesaddakû*” kelimesi, alacaklının borçlu üzerindeki hakkından vazgeçmesini; ³⁸ Nisâ suresi 4/92. ayetteki “*en yessaddekû*”, hata ile öldürülen bir mü’minin ailesinin, suçlunun ödemesi gereken diyeti bağışlamasını;³⁹ Mâide suresi 5/45. ayetteki “*tesaddaka*” kelimesi de kısas hakkına sahip kişinin, bu hakkını suçlu lehine bağışlamasını ifade etmektedir.⁴⁰

Ayrıca Medenî sureler arasında yer alan Tevbe suresi 9/75. ayette geçen “*lenessaddekanne=mutlaka sadaka vereceğiz*” fiili⁴¹ ve Münâfikûn suresi 63/10. ayette zikri geçen “*feessaddeka=sadaka versem*” fiili⁴² ile yine Medine döneminde inen Ahzâb suresi 33/35. ayette karşılıklı olarak zikredilen “*mütesaddikîn-mütesaddikât=sadaka veren erkekler-sadaka veren kadınlar*” ve Hadîd suresi 57 /18. ayette aynı anlamda zikri geçen “*mussaddikîn-*

³⁵ Zemahşerî, Ebû’l-Kâsım Mahmud b. Ömer, **el-Keşşâf an Hakâiki’t-Tenzîl**, Beyrut, 1995, II, 340.

³⁶ Râzî, Muhammed b. Ömer, **Mefâtihu’l-Gayb**, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrut, trs., XVIII, 202.

³⁷ Bkz. Râgıb el-İsfehânî, **a.g.e.**, s. 480.

³⁸ Ayetin meali: “Borçlu darda ise, eli genişleyinceye kadar ona süre tanıyın. Şayet bilerseniz, borcu bağışlamanız sizin için daha hayırlıdır.”

³⁹ Ayetteki ilgili kısmın meali şöyledir: “(...) Bir mü’mini yanlışlıkla öldürenin, bir mü’min köleyi azad etmesi veya ölenin ailesine teslim edilecek bir diyet ödemesi gereklidir. Ancak, öldürülen kişinin ailesinin bu diyeti bağışlaması müstesna (...)”

⁴⁰ Ayetin meali: “Tevrat’ta onlara şöyle yazdık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş (karşılık ve cezadır). Yaralar da kısastır (Her yaralama misli ile cezalandırılır). Kim bunu (kisası) bağışlarsa kendisi için kefarettir (...).”

⁴¹ Ayetin meali: “Onlardan (Münafıklar) kimi de, eğer Allah lütuf ve kereminden bize verirse, mutlaka sadaka vereceğiz ve elbette salih kimselerden olacağız, diye Allah’a and içti.”

⁴² Ayetin meali: “Herhangi birinize ölüm gelip de: Rabbim! Beni yakın bir süreye kadar geciktirsen de sadaka verip iyilerden olsam, demesinden önce, size verdiğimiz rızıktan harcayın.”

mussaddikât” lafızları da “sadaka” kelimesinin Kur’an’daki diğer türevlerini oluşturmaktadır.

C- “Sadaka” Kelimesinin Kur’an’daki Kullanılışları

İlgili ayetleri tek tek incelediğimizde “sadaka” kelimesinin Kur’an’da çok geniş bir kullanım alanına sahip olduğunu görmekteyiz. Bazı ayetlerde, mutlak olarak, gerek farz olan zekât ve gerekse nafile türünden yapılan her türlü mali harcamaları kapsayacak şekilde kullanılan bu kelime, bazı ayetlerde ise mukayyed olarak, yalnızca zekât veya gönüllü olarak yapılan bağış yahut kefaret gibi anlamlarda kullanılmıştır. Öte yandan, hadislere baktığımızda, “sadaka”nın anlam alanının çok daha genişlediğini görmekteyiz. Sözgelimi, bazı fakir sahâbilerin “Ey Allah’ın Rasûlü! Varlıklı kimseler (*ehl-i dîsûr*) sevap adına ne var ne yok hepsini alıp götürdüler” şeklinde yakınmalarına karşılık Nebi (s.a.v.)’in verdiği cevapta, her tesbih, tekbir, tahmid ve tehlil, birer sadaka olarak değerlendirilmiştir. Yine aynı hadiste iyiliği emredip kötülükten yasaklamanın, hatta müslümanın eşiyle mukararetinin dahi bir tür sadaka olduğu belirtilmiştir.⁴³ Ayrıca diğer bazı hadislerde, her güzel söz ve iyilik (*ma’rûf*), namaz için atılan her adım, yol güzergahından kaldırılan her türlü engel, darda kalana yardım eli uzatmak, bir insanın hayvanına binmesine veya yükünü yüklemesine yardım etmek, iki kişinin arasında adaletli hükmetmek ve gûnahtan uzak durmak gibi davranışlar da birer sadaka olarak mütalaa edilmiştir.⁴⁴ Bütün bunların yanı sıra Nebi (s.a.v.)’in “sadaka” kelimesini *zekât* anlamında kullandığını da görmekteyiz. Nitekim gerek Sünnî ve gerekse Şîî hadis kaynaklarında yer alan bir çok hadiste, söz konusu iki kelime birbirinin müteradifi olarak zikredilmiş⁴⁵ ve yine bu cümleden olarak *sadaka-i fîtır* da bazı hadis kaynaklarında *zekâtü’l-fîtır* şeklinde kaydedilmiştir.⁴⁶

Kelimenin hadislerdeki anlam alanını belirlemeye yönelik verdiğimiz bu bilgilerden sonra Kur’an’daki kullanılışlarını incelemeye geçebiliriz.

Daha önce de belirttiğimiz gibi “sadaka” kelimesi Kur’an’da 5 ayette müfred, 8 ayette de cemî sîgasıyla zikredilmiştir. Kelimenin, nüzûl süreci boyunca olası bir anlam transformasyonuna uğrayıp uğramadığına ışık tutması ve aynı anda veya yakın zaman aralığında inen vahiy birimlerini belirleme hususunda yardımcı olması bakımından ilgili ayetleri, kaynaklarda tespit

⁴³ Hadis için bkz. Müslim, Ebû’l-Hüseyn Müslim b. Haccâc, **es-Sahîh**, İst., 1992, zekât 16, (I, 697).

⁴⁴ İlgili hadisler için bkz. Müslim, **a.g.e.**, zekât 14, 15, 16, (I, 695 vd.).

⁴⁵ Bkz. Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, **el-Câmiu’s-Sahîh**, y.y., trs., zekât 1 (II, 108); Mâlik b. Enes, **el-Muvatta’**, thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf- Mahmud Muhammed Halil, Beyrut, 1992, zekât 1, nr. 634, 635 (I, 249-250); Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş’as, **es-Sünen**, Beyrut, 1988, zekât 1, nr. 1008, 1009 (I, 487); Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, **es-Sünen**, thk. Muhammed Fuad Abdûlbâkî, Beyrut, trs., zekât 7, nr. 626 (III, 22); et-Tûsî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Hasen, **el-İstîbâsâr**, Tahran, 1390, zekât 7, nr. 42 (II, 15).

⁴⁶ Bu konuda bkz. Mâlik b. Enes, **a.g.e.**, zekât 26, 27 (I, 294); Ebû Dâvûd, **a.g.e.**, zekât 19, nr. 1611, 1612 (I, 506); et-Tûsî, **a.g.e.**, zekât 22 (II, 42).

ettiğimiz bilgilerden hareketle mümkün mertebe nüzûl sırasına göre incelemede fayda mülâhaza ediyoruz.

1. Bakara Suresi 2/ 263, 264 ve 271. ayetler:

263. Ayetin meali: “Gönül alıcı bir söz ve başkasının ekşiğini gizlemek/bağışlamak, peşinden incitmenin takip ettiği bir sadakadan daha hayırlıdır. Alla’ın hiçbir şeye ihtiyacı yoktur; O hilm sahibidir.”

264. Ayetin meali: “Ey inananlar! Servetini gösteriş ve övgü için harcayan, Allah’a ve Ahiret Günü’ne inananmayan kişinin yaptığı gibi, başa kakarak ve (muhtaç kimsenin duygularını) inciterek sadakalarınızı geçersiz kılmayın. Onun hali, üzerinde (biraz) toprak bulunan bir kayanın hali gibidir; bir sağanak vurunca onu yalın/çıplak bırakır. Bu gibilerin, yaptıkları (hayırlı) işlerinden hiçbir kazançları olmaz. Zira Allah, hakikati reddeden bir toplumu hidayete erdirmez.”

271. ayetin meali: “Sadakalarınızı açıktan vermeniz güzeldir. Ama onları fakirlere gizlice vermeniz sizin için daha hayırlı olur ve bu (davranış) günahlarınızın bir kısmının silinmesine vesile olur. Allah yaptığınız her şeyden haberdardır.”

Yukarıda meallerini aktardığımız bu ayetlerin ne zaman indiğine dair klasik tefsirlerde kayda değer bir bilgi bulunmamakla birlikte müfessirler, söz konusu ayetlerle aynı konu bağlamı içerisinde yer alan 261, 267, 272 ve 273. ayetlerin sebep-i nüzûlleriyle ilgili çeşitli rivayetler nakletmişlerdir. Bu rivayetlerin birinde 261. ayetin, Tebük seferinin maddi finansmanı amacına yönelik olarak servetlerinin büyük bir kısmını bağışlayan Osman b. Affân ve Abdurrahman b. Avf hakkında indiği belirtilmektedir.⁴⁷ Bir diğerinde, 267. ayetin, kötü hurmalar getirip, bunu o yılki zekatları olarak sunan veya yoksullar yesin diye mescidin bir yerine asan bir topluluk hakkında indiği belirtilir.⁴⁸ Bir başka rivayette ise 272. ayetin, Yahudilerden veya müşriklerden yoksul olan kimselere sadaka vermekten hoşnut olmayan bazı müslümanlar hakkında indiği nakledilmektedir.⁴⁹ Yine bu rivayetlerin bir diğerinde de 273. ayetin *Ashâb-ı suffâ* hakkında indiği kaydedilmektedir.⁵⁰

Mezkur ayetlerin sebep-i nüzûlleri olarak nakledilen bu rivayetleri değerlendirmeye tabi tutan İzzet Derveze, Tebük seferinin, Medine döneminin sonlarında düzenlenmiş olmasından hareketle ilk rivayetin pek sıhhatli olmadığını söylemekte; buna karşılık diğer rivayetlerin, ayetlerin akışıyla

⁴⁷ Bkz. Beğavî, Ebû Muhammed Hüseyin b. Mes’ûd, **Meâlimü’t-Tenzil**, thk. Hâlid Abdurrahmân el-Akk- Mervân Suvâr, Beyrut, 1995, I, 249; Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, **el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân**, Beyrut, 1988, III, 197.

⁴⁸ Bkz. İbnü’l-Cevzî, Abdurrahmân b. Ali, **Zâdü’l-Mesîr fi İlmi’t-Tefsîr**, Beyrut, 1994, I, 264; İbn Kesîr, Ebü’l-Fidâ İsmail, **Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm**, Beyrut, 1983, I, 220.

⁴⁹ Bkz. Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr, **Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân**, Beyrut, 1988, III, 94-95; Tabresî, Ebû Ali el-Fadl b. Hüseyin, **Mecmeu’l-Beyân fi Tefsîri’l-Kur’ân**, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1994, II, 199.

⁵⁰ Bkz. Tabresî, **a.g.e.**, II, 202; Kurtubî, **a.g.e.**, III, 339.

örtüşmesi nedeniyle sahih olabileceğini dile getirmektedir. Ayrıca o, içerisinde “sadaka” kelimesinin zikredildiği ayetler de dahil olmak üzere, yukarıda sebep-i nüzullerine ilişkin birtakım rivayetler aktarılan ayetlerin inşinin Medine döneminin ilk zamanlarına tekabül ettiğini, ayrıca tema ve üslup itibarıyla birbiriyle bağlantılı ve bütünlük arzeden bir bölüm oluşturmalarından dolayı bir kerede indiği görüşünü savunmaktadır.⁵¹ Nitekim Mevdûdî de kısa bir bölümü dışında Bakara suresinin hemen bütününe Medine döneminin ilk iki yılında nâzil olduğunu ifade etmektedir.⁵²

Derveze ve Mevdûdî'nin ileri sürdükleri bu görüşten hareketle, Allah yolunda infak edenlere övgü sadedinde serdedilen 261. ayetten, övgüye muhatap olanların Allah katındaki ödülllerinden söz eden 274. ayete kadar aynı temanın işlendiği bu uzunca bölümün Medine döneminin başlarında Nebi (s.a.v.)'e bir defada indiğini söylememiz mümkündür. Bu itibarla, içerisinde “sadaka” kelimesinin yer aldığı üç ayeti, ortak bir bağlamda zikredilmeleri hasebiyle aynı başlık altında incelemenin daha doğru olacağı kanaatindeyiz.

“Sadaka” kelimesinin nekra ve müfred olarak zikredildiği 263. ayette, güzel bir söz ve başkalarının eksik ve kusurlarını bağışlamanın, ardından incitme ve başa kakmanın takip ettiği (herhangi) bir sadakadan daha hayırlı olduğu bildirilmektedir. “Sadaka”nın çoğul ve zamire izafe edilmek suretiyle ma'rife olarak zikredildiği bir sonraki ayette ise, müslümanlara bir uyarıda bulunulmakta ve bu bağlamda, Allah'a ve Ahiret Günü'ne inanmayıp, insanlara karşı gösteriş olsun diye mallarını infak edenler gibi minnet ve eziyet etmek suretiyle sadakalarını geçersiz kılmamaları tembihlenmektedir.

Bu iki ayette zikredilen “sadaka”nın ne anlama geldiği hususunda klasik tefsir kaynaklarında pek fazla bir bilgiye rastlayamayız. Bununla birlikte Râzî'nin tefsirinde, 363. ayetteki “sadaka” lafzının anlamına ilişkin şöyle bir kayıt düşülmüştür: “Bil ki bazı alimler bu ayetin nafile sadaka hakkında olduğunu söylemişlerdir. Çünkü farz olan zekatın verilmemesi ve buna muhtaç olanın zekâtın men edilmesi câiz değildir. Ancak bununla, farz olan zekâtın kastedilmesi de muhtemeldir.”⁵³

Ne var ki biz, gerek 263. ayetteki “sadaka” kelimesinin, gerekse 264. ayette mü'minlere izafe edilen “sadakalarınız” ibaresinin, yalnızca farz olan zekâta veya nafile türünden yapılan bağışlara mahsus olduğu şeklinde bir kategorik ayırıma gidilmesinin pek doğru olmadığı kanaatindeyiz. Zira “sadaka”, mutlak olarak kullanıldığında, hem inanan kişinin bir başkasına sevgi ve merhamet sâikiyle ihtiyârî olarak sunduğu her şeyi, yaptığı her türlü yardımı, hem de karşılığında dünyevî hiçbir karşılık beklemeksizin, ahlâkî ya da hukûkî gerekçelerle yapmakla yükümlü bulunduğu yardımları, kısaca hayırperver ve diğergamca yapılan her türlü işleri, sunulan bağışları

⁵¹ Derveze, M. İzzet, **et-Tefsîru'l-Hadîs**, çev. Vahdettin İnce- Mustafa Altınkaya, İst., 1997, V, 303.

⁵² Bkz. Mevdûdî, **a.g.e.**, I, 39.

⁵³ Râzî, **a.g.e.**, VII, 49.

kapsamaktadır. Buna göre, “sadaka” kelimesinin, Kur’an’daki her kullanımının ‘zekât’a karşılık geldiğini ileri süren İbnü’l- Arabî ve Kurtubî ile yine buna benzer bir görüşü savunan Mâverdî (ö. 450/1058)⁵⁴ gibi alimlerin bu konudaki anlayışlarının pek tutarlı olmadığını söylememiz mümkündür. Zira, “Sadaka” kelimesinin Kur’an’daki her kullanımının ‘zekât’a karşılık gelmediği, ileride de görüleceği üzere özellikle Bakara suresi 2/196, Tevbe suresi 9/79 ve Mücâdele suresi 58/12 ve 13. ayetlerde hiçbir yoruma mahal bırakmayacak derecede açıktır. Nitekim, Nebî (s.a.v.) bir hadisinde “*Her ma’ruf (iyilik) bir sadakadır*”⁵⁵ demek suretiyle yukarıda anlatmaya çalıştığımız hususu bir cümlede özetlemiştir.

Bu mülahazalardan hareketle yukarıda zikri geçen her iki ayetteki “sadaka”nın, hem farz hem de nafîle türünden her türlü iyilik, bağış ve harcamayı kapsadığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Kaldı ki, ilk ayette “sadaka” kelimesinin nekra olarak, ikincisinde ise zamire izafe edilmek suretiyle ma’rifelik kazanan bir çoğul sîgasında zikredilmiş olması da bahse konu kelimelerin umum (genellik) ifade ettiğini göstermektedir.⁵⁶ Ancak bu noktada şöyle bir soru akla gelebilir: Madem ki hadislerde her türlü iyilik sadaka olarak nitelenmektedir; öyleyse niçin bu ayette, “güzel bir söz ve affedicî olmak”, sadakadan ayrı olarak zikredilmiştir? Bu sorunun ortaya çıkardığı problematiği çözme noktasında şöyle bir uzlaşmacı yorumda bulunmak mümkündür: Söz konusu iki ayette zikredilen bu iki haslet, bir tür sadaka olmakla birlikte, sadakanın içerdiği baskın anlam, daha ziyade farz ve nafîle türünden yapılan ‘mâlî harcamalar’ı ihtiva etmektedir. Nitekim daha önce naklettiğimiz hadiste, fakir sahâbîlerin yakınma sadedinde Nebî (s.a.v.)’e söyledikleri, “Varlıklı kimseler sevap adına ne var ne yok hepsini alıp götürdüler. Onlar da bizim gibi namaz kılıp, oruç tutuyorlar. Ancak onlar (bizden fazla olarak) arta kalan mallarını tasadduk ediyorlar”⁵⁷ ifadesi de bu kelimenin ağırlıklı anlamının mâlî bir harcamaya karşılık geldiğini göstermektedir.⁵⁸

Yukarıda incelemeye çalıştığımız iki ayetle aynı konu bağlamında zikredilen 271. ayete gelince; bu ayette de sadakaların açıktan verilmesinin

⁵⁴ Adı geçen alimlerin bu konudaki görüşleri için bkz. İbnü’l-Arabî, **a.g.e.**, II, 522; Kurtubî, **a.g.e.**, VIII, 107; Mâverdî, Ali b. Muhammed, **el-Ahkâmü’s-Sultâniye**, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, 1985, s. 145.

⁵⁵ Hadis için bkz. Nevevî, **a.g.e.**, VII, 91.

⁵⁶ Konuyla ilgili usûl-i fıkıh kaidesi için bkz. Âmidî, Seyfuddîn Ebü’l-Hüseyn Ali b. Ebî Ali, **el-İhkâm fî Usûli’l-Ahkâm**, Beyrut, 1996, II, 329; Hallâf, Abdülvehhâb, **İlmü Usûli’l-Fıkıh**, Kuveyt, 1983, s. 182.

⁵⁷ Hadis için bkz. Nevevî, **a.g.e.**, VII, 91.

⁵⁸ Nebî (s.a.v.), bazı sahâbîlerin yukarıdaki yakınmalarına cevap olarak, erdem ve faziletin yahut sevaba erişmenin yalnızca zenginlere özgü kılınmadığını, İslâm’da herkes için her zaman bir sevap kapısının açık bulunduğunu ve ilahî rahmetin herkese şâmil olduğunu beyan etmek maksadıyla şöyle cevap vermiştir: “Sanki Allah sizin için tasadduk edecek bir şey bırakmadı mı? Şüphesiz her tesbih bir sadakadır; her tekbir bir sadakadır...” Bkz. Nevevî, **a.g.e.**, VII, 91.

güzel olduğunu, ancak muhtaçlara gizlice verilmesinin, tasaddukta bulunanlar açısından daha hayırlı olacağı belirtilmektedir. Esas itibarıyla, surenin 261. ayetinden 274. ayetine kadar işlenen konuların üzerinde yoğunlaştığı ortak temanın “Allah yolunda infak” olması hasebiyle, biz bu ayette sözü edilen sadakanın da önceki iki ayette zikri geçenlerle aynı anlam içeriğine sahip olduğu kanaatindeyiz. Ancak son ayette, diğerlerinden farklı olarak, sadakaların verilme tarzına ilişkin bir kayıt yer almaktadır. Bu kayıt, müfessirlerin, farz ve nafil sadaka ayırımına gitmelerine ve bu ayırımdan hareketle “hangi tür sadakanın ne şekilde verilmesi daha hayırlı olur” sorusu üzerinde fikir yürütmelerine yol açmıştır. Nitekim, bu cümleden olarak müfessirler, ayetteki ‘*es-sadakât*’ın başında bulunan elif-lâm takısının istiğrak veya ahd-i hâricî manâlarından hangisini ifade ettiği hususunda değişik görüşler ileri sürmüşlerdir. Müfessirlerin ekseriyeti, bunun ahd manâsına geldiğini kabul ederek, burada sözü edilen sadakaların yalnızca nafil sadakaları ifade ettiğini savunmuşlardır. Çünkü onlara göre farzlarda izhar daha faziletlidir. Bazı müfessirler ise, elif-lâm takısının ahd için olduğunu kabul etmekle birlikte, ayetteki ‘*es-sadakât*’ kelimesinin yalnızca farz olan zekât anlamına geldiğini ileri sürmüşlerdir ki, buna göre ayetteki “*fehüve hayrun leküm*” ibaresi ‘daha hayırlı’ manâsından öte, ‘bir hayırdır’ manâsına yorumlanmıştır.⁵⁹ Öte yandan, başta Hasen el-Basrî (ö. 110/728) olmak üzere diğer bir kısım müfessirler, elif-lâm’ı istiğrak manâsına hamlederek, söz konusu kelimenin hem farz hem de nafilayı kapsadığını belirtmişlerdir.⁶⁰ Bu konuda ortaya atılan uzlaşmacı bir yoruma göre ise, sadakanın açıktan verilmesinin güzel olduğunu ifade eden ilk kısım, farz olanlar hakkında, gizli verilmesinin daha hayırlı olduğunu belirten ikinci kısım da nafileler hakkında olduğu kabul edilmiştir.⁶¹

Biz, bu konuda ileri sürülen görüşlerden ikincisinin, yani ayette zikri geçen ‘*es-sadakât*’ın, hem farz hem de nafil türünden tüm sadakalara şâmil olduğunu dile getiren görüşün daha doğru olduğu kanaatindeyiz. Zira bunu sadece farz ya da nafil sadakaya indirgemek, her şeyden önce ayetin yer aldığı bağlamla örtüşmemektedir. Kaldı ki, farz ve nafil sadaka ayırımı, sonradan formüle edilmiş fikhî ve teknik bir ayırımdır. Bunun yanında, hangi sadakanın ne şekilde verilirse daha üstün olacağı noktasında ortaya atılan görüşler de kesin ve genel geçer bir özellik taşımamaktadır. Dahası, bu durum, büyük ölçüde göreceli olup, sadakayı verenin ve alanın kendine ait özel şartlarına veya içinde bulunulan zamanın koşullarına paralel olarak pekâla değişkenlik arz edebilir.⁶² Nitekim İbnü’l-Arabî, sadakanın açıktan verilmesinin gizli verilmesinden veya gizli verilmesinin açıktan verilmesinden

⁵⁹ Bkz. Yazır, *a.g.e.*, II, 933.

⁶⁰ Yazır, *a.g.e.*, II, 933-934.

⁶¹ Bkz. Ebu’s-Suûd, Muhammed b. Muhammed, *İrşâdu’l-Akli’s-Selîm ilâ Mezâye’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Beyrut, 1990, I, 263; Mevdûdî, *a.g.e.*, I, 187.

⁶² Bu konuyla ilgili daha geniş bir değerlendirme için bkz. Kurtubî, *a.g.e.*, III, 215-216; Reşid Rıza, *Tefsîru’l-Menâr*, Mısır, 1973, III, 68.

daha faziletli olduğu hususunda hiçbir sahih hadis bulunmadığını, bu konuda yaygın kabul gören anlayışın icmâya dayandığını belirtmektedir.⁶³

Meseleye bu açıdan bakıldığında, bazı tefsirlerde bu ayetin sebab-i nüzûlü meyanında İbn Sâib’den nakledilen, “Bakara suresi 2/270. ayeti inince Ashâb Nebi (s.a.v.)’e; “Ey Allah’ın Rasûlü! Gizli verilen sadaka mı yoksa açıktan verilen sadaka mı daha faziletlidir? şeklinde bir soru yöneltti ve ardından bu ayet indi”⁶⁴ mealindeki rivayetin de büyük olasılıkla müslümanların sonraki dönemlerde oluşan ortak kanaatlerinin sebab-i nüzûl şeklindeki bir tezahürü olduğunu veya bunun, en azından, râvînin kendi yaşadığı çevrede meydana gelen bir hadise ile ayet arasında kendi kişisel yargısına dayanarak kurduğu anlam irtibatı üzerine formüle edilen bir ‘tefsir rivayeti’⁶⁵ olarak kabul etmek mümkündür. Kaldı ki bu ayetin, infak maksadıyla malının tümünü Nebi (s.a.v.)’e getiren Hz. Ebû Bekr ile yine aynı maksatla malının yarısını getiren Hz. Ömer hakkında indiği de rivayet edilmiştir.⁶⁶ Yine bir başka rivayette, ayetin Yahudi ve Hıristiyanlara sadaka verme hususunda indiği kaydedilmektedir.⁶⁷ Nitekim, aynı ayet hakkında birbirinden bağımsız ve gerek olay gerekse rivayetlerdeki olayların öznesi durumundaki şahıs ya da şahıslar hakkında birbiriyle irtibatsız nitelikte muhtelif sebab-i nüzûllerden söz edilmiş olması, yukarıda değerlendirmesini yapmış olduğumuz rivayete ilişkin kanaatimizi desteklemektedir.

2. Nisâ Suresi 4/ 114. Ayet:

Ayetin mealî: “Sadakayı, iyi ve yararlı davranışları ve insanların arasını düzeltmeyi (ıslah) amaçlayan, (bunları gerçekleştirmeye çalışan kimselerin yaptığı) toplantılar dışında gizli toplanmaların hiç birinde hayır yoktur. Bütün bu güzel eylemleri Allah’ın rızasını kazanmak için yapana zamanı geldiğinde büyük bir mükafat vereceğiz.”

Bu ayetin, inişine sebep olarak gösterilen rivayetlerden hareketle nüzûl zamanını kesin olarak tayin etmek çok zor olmakla birlikte, Nisâ suresinin muhtemelen hicrî 3. yılın sonları ile hicrî 4. yılın sonları veya hicrî 5. yılın başları arasında geçen yaklaşık bir yılı aşkın süre zarfında ayrı bölümler halinde nâzil olduğu⁶⁸ göz önüne alınacak olursa, bahse konu ayetin de bu süre zarfında indiğini rahatlıkla söylenebilir.

Müfessirler, bu ayetin, kendisinden önceki iki ayetin iniş sebebi olarak gösterilen Ebû Tu’me ve onun kavmiyle ilgili olduğunu, dolayısıyla bunun, konu itibarıyla geçmiş ayetlerle doğrudan irtibatlı bulunduğunu

⁶³ Bkz. İbnü’l-Arabî, a.g.e., I, 315.

⁶⁴ Bkz. İbnü’l-Cevzî, a.g.e., I, 267.

⁶⁵ “Tefsir rivayeti” hakkında bkz. Serinsu, Ahmed Nedim, **Kur’ân’ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzul’ün Rolü**, İst., 1994, s. 129; Dihlevî, Şâh Veliyyullâh Ahmed b. İbrahim, **el-Fevzü’l-Kebîr fî Usûli’t-Tefsîr**, çev. Mehmed Sofuoğlu, İst., 1980, s. 50.

⁶⁶ Bkz. İbn Kesîr, a.g.e., I, 323.

⁶⁷ Bkz. Taberî, a.g.e., III, 93.

⁶⁸ Bkz. Mevdûdî, a.g.e., I, 321.

söylemişlerdir.⁶⁹ Ne var ki, bu ayetin kendinden öncekilerle irtibatının bulunması kadar, yeni bir bölümün başlangıcı olması da pekâla mümkündür. Her hâlükârda ayetin yer aldığı bölümde, Medine'deki nebevî dönemin karakteristik özelliklerini betimleyen bir tablo içerisinde, kalpleri ve nefisleri hastalıklı ve sürekli İslam için tuzaklar kurmak maksadıyla gizli toplantılar düzenleyenlerden bahsedilmektedir. Bu bağlamda zikri geçen 114. ayette ise, öğüt ve tembih üslûbuyla, herhangi bir sadaka, bir iyilik ya da insanların arasını düzeltmek gibi amaçlara yönelik toplantılar dışında, gözlerden uzak yapılan gizli toplantıların hiçbirinde hayır bulunmadığı belirtilmektedir.

Klasik tefsirlere baktığımızda, ayetteki “sadaka” kelimesinin zekâta, “ma’ruf”un ise nafilâ niyetiyle yapılan bağışlara karşılık geldiği şeklinde yorumlara rastlamaktayız.⁷⁰ Ancak, ayette böyle bir ayırımı haklı kılacak nitelikte hiçbir karîne bulunmamaktadır. Dolayısıyla böyle bir ayırımı gidilmesi kanaatimizce çok doğru bir yaklaşım değildir. Öte yandan, bu ayetteki “sadaka” kelimesi, Bakara suresi 2/263. ayette mutlak olarak zikredilen “sadaka” ile büyük ölçüde örtüşmektedir. Ancak o ayette, başa kakılan bir sadakadan, ‘güzel bir söz ve affedici olma’nın daha hayırlı olduğu belirtilmişken, bu ayette ise ‘söz’ kelimesiyle kayıtlanamaksızın sadaka ile aynı kategoride zikredilen ‘ma’ruf’ (iyilik) ve ‘insanların arasını düzeltme’ hasletinden bahsedilmiştir. Nitekim, her iki ayette de sadakadan ayrı olarak zikredilen bu hasletlerin tümünün Nebi (s.a.v.) tarafından bir tür sadaka olarak tanımlandığını daha önce kaydetmiştik. Hal böyle olunca, buradaki “sadaka”nın da tıpkı Bakara suresi 2/263. ayette olduğu gibi, gerek farz gerek nafilâ her türlü maddî harcama ve bağışları kapsadığını söyleyebiliriz. Özetlemek gerekirse, sadaka, daha ziyade maddî anlamda bir harcamayı ifade ederken, söz konusu ayetlerde anılan diğer güzel hasletler ise manevî bağışları (sadaka) ihtiva etmektedir. Bu bağlamda merhum Elmalılı M. Hamdi Yazır’ın şu mülahazaları anılmaya değer niteliktedir: “Sadaka, Ma’rûf, Islâh-ı Beyn: Bu üç kelime âmâl-i hayriyyenin hepsine şâmindir. Zira nâsa müteaddî olan amelî hayr ya îsâli menfaat veya def-i mazarrat içindir. Menfaat ise ya mal vermek gibi cismânîdir. Sadaka ile bu nev’a işaret olunmuştur. Veya rûhânîdir. Emr-i bi'l-ma'rûf ile de bu nev'a işaret olunmuştur. Islâh-ı beynennâs da def-i zarar kısmına işaretir.”⁷¹

3. Mücâdele Suresi 5/ 12 ve 13. Ayetler:

12. Ayetin meali: “*Ey inananlar! Siz Rasûl ile gizli (özel) bir şey konuşacağınız zaman, bu gizli konuşmanızdan evvel sadaka verin. Bu sizin için daha hayırlı ve daha temizdir. Şayet sadaka verecek bir şey bulamazsanız, Allah bağışlayan, esirgeyendir.*”

⁶⁹ Bkz. Derveze, a.g.e., VI, 209-210.

⁷⁰ Bkz. Zemahşerî, a.g.e., I, 563; Neseî, Ebü'l-Berekât Abdullah b. Ahmed, **Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl**, Beyrut, 1988, I, 251; Şevkânî, Muhammed b. Ali, **Fethu'l-Kadîr**, y.y., ts., I, 515.

⁷¹ Yazır, a.g.e., III, 1465.

13. Ayetin meali: “Gizli konuşmanızdan evvel sadaka vermenizden korktunuz mu? Çünkü yapmadınız. Allah sizi affetti. Artık namaz kılın, zekat verin. Allah’a ve Rasûlüne itaat edin. Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.”

Mevdûdî, içerisinde bu iki ayetin yer aldığı ve ittifakla Medenî kabul edilen Mücâdele suresinin nüzûl zamanı hakkında kesin bir bilgi bulunmadığını belirtmesinin ardından şunları ilave eder: “(...) Ancak bu surenin, içinde mevcut bir karineden, hicrî 5. yılın şevval ayında yapılan Ahzâb Gazvesi’nden sonra nâzil olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Ahzâb suresinde, evlatlık edinilen çocukların gerçek evlat yerini almalarının mümkün olmadığı beyan edilirken, kendilerine *zihar* yapılan kadınların da hiçbir suretle kocalarının anneleri konumuna geçemeyeceği vurgulanmıştır. Bu konu adı geçen surede, sadece bu kadar kısa bir değini ile geçirilmiş ve *ziharın* günah veya suç olduğu şeklinde bir tanım yapılmayıp, hadise bir hükme de bağlanmamıştır. Fakat bu surede *zihar* olayının ayrıntılarına inilerek bir hükme bağlanmış olması, söz konusu ayrıntıların Ahzab suresinden sonra nâzil olduğunu ortaya koymaktadır.”⁷²

Mevdûdî’nin bu açıklamalarından hareketle, bu iki ayetin büyük bir olasılıkla, hicrî 5. yılın son aylarında nâzil olduğunu söyleyebiliriz.

Ayetlerin sebep-i nüzûllerine gelince; 12. ayetin nüzûl sebebi olarak aktarılan rivayetlerin birinde şu bilgiler kaydedilmiştir: İnsanlar, Nebi (s.a.v.)’e sıkça geliyorlar ve birtakım sorular soruyorlardı . Ancak bu durum, Peygamber için sıkıntı verici bir düzeye gelmişti. Dolayısıyla Allah, bu ayeti inzâl etmek suretiyle onun bu sıkıntısını hafifletmek istemiş ve soru sorarak fetva istemelerine karşılık onların sadaka vermelerini emretmiştir.⁷³

Bazı sebep ve gerekçelerden ötürü⁷⁴ bu rivayeti pek makul karşılamayan Derveze, ayette geçen “sadaka” kelimesine şöyle izah getirmektedir: “Müslümanlardan herhangi birinin Rasûlullah’a müracaat ederken sadaka vermesi emredilerek, bu vesileyle özel meselelerin çözüme kavuşturulması ile birlikte ihtiyaç sahiplerine verilmek ve umûmî maslahatlar için kullanılmak üzere sadaka toplanması sağlanmıştır. Başka bir ifadeyle, İslâm’dan önce Araplar arasında cârî olan hüküm-fetva (vergi) geleneği devam ettirilmiş ve bu (vergi) ayette sadaka olarak isimlendirilmiştir. Zira Rasûlullah bunu şahsı için değil, umûmî ihtiyaçlar ve fakirler için almaktadır.”⁷⁵

Derveze’nin bu mülahazalarından da anlaşılacağı üzere, ayette sözü edilen “sadaka”, fakirlere yardım için toplanan bir yardım; deyim yerindeyse kamu giderleri ve fakir-fukara için oluşturulan fona aktarılmak üzere toplanan

⁷² Mevdûdî, a.g.e., VI, 151 (kısmen tasarrufla birlikte).

⁷³ Bu ve diğer rivayetler için bkz. Taberî, a.g.e., XXVIII, 20 vd..

⁷⁴ Söz konusu sebep ve gerekçeler için bkz. Derveze, a.g.e., VI, 406-407.

⁷⁵ Derveze, a.g.e., VI, 407.

bir tür vergi anlamına gelmektedir. Nitekim, ayetle ilgili olarak nakledilen şu hadiste de söz konusu sadakanın emrediliş amacı gayet açık bir şekilde ifade edilmektedir: “Ali b. Ebî Tâlib şöyle demiştir: “Ey inananlar! Siz Rasûl ile gizli bir şey konuşacağınız zaman... ayeti nâzil olunca Nebi (s.a.v.) bana, ‘bir dinar makul mü?’ diye sordu. Ben, ‘Bu çoktur’ dedim. O, ‘Peki, yarım dinar nasıl?’ deyince; ben, ‘Buna da güçleri yetmez’ dedim. ‘O halde ne kadar?’ diye sorunca, ben de ‘Bir arpa ağırlığında bir altın para’ diye karşılık verdim. Bunun üzerine Nebi (s.a.v.), ‘Kuşkusuz elin dardır; dolayısıyla bu miktarı da kendi durumuna göre belirledin’ buyurdu.”⁷⁶

Burada hemen şunu belirtmek gerekir ki, bir tür vergi niteliğindeki bu sadakanın, *zekâtla* herhangi bir ayniyeti söz konusu değildir. Zira bir sonraki ayette, müslümanların vermekten yana ürküntü duydukları bu sadakadan ayrı olarak, İslâm’ın olmazsa olmaz unsurlarından birini teşkil eden ve mutlaka yerine getirilmesi gereken zekâtın emredilmiş olması da bunu göstermektedir.

Bu iki ayete ilişkin üzerinde durulması gereken bir diğer husus da *nesh* problemiyle ilgilidir. Zira müfessirlerin çoğunluğuna göre, ilk ayette verilmesi öngörülen sadaka, ikinci ayetteki muafiyetle birlikte nesh edilmiştir.⁷⁷ Ancak bazı müfessirlere göre bu iki ayette nesih değil, hükmün hafifletilmesi söz konusudur. Buna göre, necvâsından (özel ya da gizli konuşmasından) önce sadaka vermek isteyen verir; veremeyenin de zaten affedileceği, ilk ayetin sonunda belirtilmiştir. İkinci ayette ise, sadaka verebilecek durumda olup da vermek istemeyenlerden, mutlaka sadaka verme zorunluluğu kaldırılmıştır. Yani birinci ayetteki zorunluluk, ikinci ayette isteğe bağlanmıştır.⁷⁸

Söz konusu problemle ilgili olarak daha farklı bir bakış açısı ortaya koyan M. Esed’in şu değerlendirmesi de oldukça dikkat çekicidir: “Kişinin Allah’ın Elçisi’ne her “danışma”sı vesilesiyle (*beyne yedey*) karşılıksız yardımda bulunmaya çağırılması, çoğu zaman yanlış anlaşılabilir ve onunla, yani yaşadığı dönemde gerçekten yapılan konuşmalar/ danışmalar ile sınırlandırılmıştır. Bunun sebebi, muhtemelen, yaşadığı zamanda bazı çok heyecanlı mü’minlerin rahatsız edici ölçüdeki ilgilerini azaltmaktır. Bu yanlış anlama, bir sonraki ayette ifade edilen yukarıdaki istisna ile birlikte, bazı müfessirleri, bu emrin “nesh edilmiş” olduğu gibi temelsiz bir kanaate sevk etmiştir. Ama böyle bir “nesih” teorisinin hiçbir şekilde savunulamaz olduğu gerçeği (bkz. 2: 106 ve ilgili not: 87) yanında, ayrıca “Elçi” (Rasul) teriminin Kur’an’da yalnızca Peygamber Muhammed (s)’in benzersiz kişiliği anlamında

⁷⁶ Hadis için bkz. Tirmizî, **a.g.e.**, tefsir 58, nr. 3300 (V, 379); ayrıca bkz. Taberî, **a.g.e.**, XXVIII, 22; Zemahşerî, **a.g.e.**, IV, 481.

⁷⁷ Bkz. Taberî, **a.g.e.**, XXVIII, 22; Zemahşerî, **a.g.e.**, IV, 481; Kurtubî, **a.g.e.**, XVII, 196; İbnü’l-Cevzî, **a.g.e.**, VIII, 13.

⁷⁸ Bkz. Ateş, Süleyman, **Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri**, İst., trs., IX, 326.

değil, ama aynı zamanda onun tarafından dünyaya aktarılan *öğreteler* bütünü anlamında kullanıldığını bilirsek, bu ayeti doğru anlayabiliriz (...)⁷⁹

4. Bakara Suresi 2/ 196. Ayet:

Ayetin meali: “*Hacc ve umreyi Allah için tamamlayın. Eğer yoldan alıkonulursanız kolayınıza gelen kurbanı gönderin. Kurban, yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. Fakat içinizden kim hasta ise veya başından şikayeti varsa, onun ya oruç ya sadaka veya kurban olarak fidye vermesi gerekir...*”

Hacc ve umre ile ilgili hükümlerden söz eden bu ayetin, bir görüşe göre Hudeybiye antlaşmasının yapıldığı hicrî 6. yılda nâzil olduğu,⁸⁰ başka bir görüşe göre *umre-i kazâ* senesi adı verilen hicrî 7. yılda indiği,⁸¹ bir diğer görüşe göre ise Hudeybiye barışından uzunca bir zaman önce indiği ileri sürülmüştür.⁸² Kanaatimizce, ayetin nüzûl zamanına ilişkin ileri sürülen bu görüşlerden ilki daha doğrudur. Zira ilgili ayetin nüzûl sebebine dair nakledilen rivayetlerin ekserisinde, Nebi (s.a.v.) ve ashâbının hicretin 6. yılında umre yapmak maksadıyla yola çıktıklarından, ancak Hudeybiye’de müşrikler tarafından bir engelleme ile karşılaştıklarından söz edilmektedir.⁸³ Yine sahabeden Ka’b b. Ucre’nin durumuyla ilgili olarak kendisinden nakledilen rivayetler de bu ayetin hicrî 6. yılda Hudeybiye’de indiğini göstermektedir.⁸⁴

Ayette zikri geçen “sadaka” kelimesine gelince; bu kelime, ayet içi bağlamından da açıkça anlaşılacağı gibi, hastalık veya başındaki bir rahatsızlıktan dolayı ihramda öngörülen ruhsata başvurmak zorunda kalanların vermek durumunda oldukları kefaretlere birine karşılık gelmektedir. Ancak ayette, “sadaka” sözüyle ifade edilen kefaret bedelinin ne kadar olduğu hususu mücmel bırakılmıştır. Bunun açıklamasını Nebi (s.a.v.)’in direktif ve uygulamasında bulmaktayız. Şöyle ki, Nebi (s.a.v.), Hudeybiye’de ashabtan Ka’b b. Ucre’nin başında bit türediğini görünce tıraş olmasını, kesecek kurbanı da bulunmadığından ya üç gün oruç tutmasını veya her fakire bir sa’ (ölçek)⁸⁵ olmak üzere altı fakire yemek yedirmesini emretmiştir. Ka’b’dan nakledilen bu rivayetin bazı varyantlarında, öngörülen sadaka miktarı bir farak⁸⁶ veya üç sa’ olarak zikredilmiştir.⁸⁷ Buna göre,

⁷⁹ Esed, **a.g.e.**, s. 1125.

⁸⁰ Bkz. Ateş, **a.g.e.**, I, 340.

⁸¹ Bkz. Yazır, **a.g.e.**, II, 704.

⁸² Bkz. Derveze, **a.g.e.**, V, 203.

⁸³ Bu konudaki muhtelif rivayetler için bkz. Taberî, **a.g.e.**, II, 214 vd.

⁸⁴ Ka’b b. Ucre rivayeti için bkz. Taberî, **a.g.e.**, II, 230 vd.; Beğavî, **a.g.e.**, I, 169.

⁸⁵ Sâ’, bir hacim ölçüsü birimi olup 2. 75 litredir. Sa’ hakkında fıkıh imamlarının görüşleri hakkında geniş bilgi için bkz. Zebîdî, Zeynüddîn Ahmed b. Ahmed, **Sahîh-i Buhârî Muhtasarı: Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi**, terc. ve şerh. Kâmil Miras, DİB Yay., Ank., 1991, V, 372-76.

⁸⁶ Bir şer’î farak, çoğunluğun görüşüne göre 3 şer’î sa’ değerindedir. Yine çoğunluğun görüşüne göre 1 şer’î sa’=3 şer’î müd = 51/3 şer’î ritldir ki, buradan bir 1 şer’î farak = (3x4

ayette sözü edilen sadaka, miktarlarda bazı farklılıklar bulunmakla birlikte altı fakirin doyurulmasından ibarettir. Bu konuda nakledilen bir başka rivayette ise, on fakirin doyurulmasından söz edilmektedir.⁸⁸ Bu mesele, fıkıh kitaplarının hac ile ilgili bölümlerinde uzun uzadıya işlenmiştir.⁸⁹ Ancak biz, buradaki konumuzla doğrudan alakalı olmaması hasebiyle fikhî içerikli bu ayrıntılara girmeyeceğiz. Bizim buradan çıkaracağımız sonuç özetle şudur: Ayetteki “sadaka” kelimesi, ihramdan çıkmak durumunda kalan kişinin vermek zorunda olduğu kefâret türlerinden biri -ki bu da kelimeye Kur’an’ın yüklemiş olduğu yeni bir anlam olarak değerlendirilebilir- meyanında zikredilmiştir. Bunun miktarı ise rivayetlerden kaynaklanan bazı ihtilaflar bulunmakla birlikte altı veya on fakirin doyurulmasından ibarettir.

5. Tevbe Suresi 9/ 58 ve 60. Ayetler:

58. Ayetin meali: “(Ey Peygamber!) Onların arasında, sadakalar hakkında sana dil uzatanlar var. Eğer o sadakalardan kendilerine pay verilirse hoşlanırlar; şayet onlardan kendilerine pay verilmezse hemen kızarlar.”

60. Ayetin meali: “Sadakalar, Allah’tan bir farz olarak ancak fakirlere, düşkünlere, onlar üzerinde çalışanlara, kalpleri kazanılacak olan kimselere, kölelik altında bulunanlara, borçlulara, Allah yoluna ve yolcuya mahsustur. Allah (her şeyi) hakkıyla bilir; (O) hüküm ve hikmet sahibidir.”

Mevdûdî’nin üçlü taksimine göre Sure’nin ikinci kısmında (38-72. ayetler arası) yer alan bu iki ayetin nüzûl zamanı, Nebi (s.a.v.)’in Tebuk seferi için hazırlıklara başladığı hicrî 9. senenin recep ayına veya bundan biraz önceki bir zaman dilimine denk düşmektedir.⁹⁰

58. ayetin nüzûl sebebine ilişkin olarak, Huneyn savaşında elde edilen ganimetlerin taksimatı konusunda İbn Zülhuveysıra lakabıyla anılan Hurkûs b. Zühayr isimli şahsın Nebi (s.a.v.)’e karşı yönelttiği bir itirazdan söz edilmektedir.⁹¹ Ancak, merhum Elmalılı, *fe-yü ganâimin* ‘sadakât’ mefhumuna dahil olamayacağı düşüncesinden hareketle, bu rivayetin ayetle doğrudan bir ilgisinin bulunmadığını söyler.⁹² Yine aynı gerekçeyle

0) 12 şer’î müd = (3x51/3 0) 16 şer’î rıtl = (su için) 8. 26 litre = (hububat için) 6.5 kg. sonucu çıkar. Bkz. Kallek, Cengiz, “Farak”, **DİA**, İst., 1995, XII, 164.

⁸⁷ Söz konusu rivayetler için bkz. Taberî, **a.g.e.**, II, 230 vd.; Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali, **Ahkâmu’l-Kur’ân**, Beyrut, 1986, I, 281-282.

⁸⁸ Bkz. Taberî, **a.g.e.**, II, 235.

⁸⁹ Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Zuhaylî, Vehbe, **el-Fıkhü’l-İslâmî ve Edilletüh**, Dimeşk, 1989, III, 256 vd.

⁹⁰ Bkz. Mevdûdî, **a.g.e.**, II, 179.

⁹¹ Bu konuda bkz. Nisâbü’rî, Ebü’l-Hasen Ali b. Ahmed, **Esbâbü’n-Nüzûl**, Beyrut, 1991, s. 141-142; Kurtubî, **a.g.e.**, VIII, 106; Beğavî, **a.g.e.**, II, 301. İbnü’l-Cevzî, anılan şahsı, Hz. Peygamber’e karşı çıkışından ötürü Hâricî zihniyetinin ilk mümessili ve en iğrenç şahsiyeti olarak nitelemektedir. Bkz. İbnü’l-Cevzî, Ebü’l-Ferec Abdurrahmân, **Telbîsü İblîs**, Beyrut, 1994, s. 104.

⁹² Bkz. Yazır, **a.g.e.**, IV, 2571.

yukarıdaki rivayetin doğru olmadığını savunan S. Ateş de bu ayetin, münafıkların karakteristik tutumlarını tavsif ve tarif meyanında, kendisinden önceki ayetlerle bir bütün olarak, Huneyn savaşından çok sonra ve o olaydan bağımsız bir şekilde indiğini belirtmektedir.⁹³

58. ayetin nüzûl sebebi ve hitabın hedef kitlesi hakkında serdedilen bu görüşlerin ışığı altında, her iki ayetteki “sadakât” kelimesinin de aynı anlam içeriğine sahip olduğunu, bunun da tam anlamıyla zekâta karşılık geldiğini söyleyebiliriz. Zira aynı siyak içerisinde yer almaları sebebiyle 58. ayetteki “sadakât” kelimesi, anlam içeriği bakımından, 60. ayette zikri geçen “sadakât” ile birebir örtüşmektedir. Öte yandan, sadakaların harcama mahallerini belirten 60. ayetin sonunda yer alan “Allah’tan bir farz olarak” kaydı da apaçık şekilde zekata işaret etmektedir. Ne var ki, buradaki “sadakât” kelimesinin kapsamına nafîle olanların girip girmediği hususu tartışılmış, fakat müfessirlerin hemen hepsi, bu kelimeyi, farz olan sadaka, yani envâ-i zekat olarak anlamışlardır.⁹⁴ Yine bu bağlamda, ayetteki “sadakât” lafzının zekâttan kinaye olduğunu belirten Derzeze’nin ortaya koyduğu şu tespit de anılmaya değer niteliktedir: “Burada özellikle ‘onlar üzerinde çalışanlar’ cümlesi dikkat çekmektedir. Çünkü bunlar, Peygamber (s.a.v.)’in zekât toplamaları için görevlendirdiği resmî memurlar demektir. Bu da zekâtın resmî bir mâlî kaynak olduğunu kesin bir biçimde göstermektedir.”⁹⁵

Bu anlayışı destekleme noktasında Fahreddin er-Râzî de gramatik eksenli bir argümantasyon geliştirmekte ve bu çerçevede, Allah’ın, 60. ayette, sadakaların sekiz sınıfa mahsus olduğunu gösteren bir lâm-ı temlik kullanması ve dolayısıyla ayetin hasır ifade etmesi sebebiyle buradaki “sadakât” kelimesinin zekât anlamına geldiğini söylemiştir.⁹⁶

6. Tevbe Suresi 9/79. Ayet:

Ayetin meali: “Sadakalar hususunda, mü’minlerden ek başışta bulunanlarla (mutavvi’în), güçlerinin elverdiği (mütevazi şeylerin) dışında verecek şey bulamayanlarla alay edenler var. Allah (asıl) onları alay konusu kılmıştır ve onlar için de acıklı bir azap vardır.”

Bu ayetin nüzûl sebebine ilişkin muhtelif rivayetler aktarılmıştır. Bunlardan birinde kaydedildiğine göre, Nebi (s.a.v.) müslümanları tasaddukta bulunmaya çağırılmış, onlar da zengin-fakir herkes kendi gücü ölçüsünde infakta bulunmuştur. Zenginlerden Abdurrahmân b. Avf kalkıp malının yarısı olan dört bin dinar (veya dirhemi) vermiş; Asım b. Adiy de yüz vesak hurmayı infak etmiştir. Buna karşılık fakir bir kimse olan Ebû Akîl ise, çalışıp

⁹³ Bkz. Ateş, a.g.e., IV, 95.

⁹⁴ Bkz. Râzî, a.g.e., XVI, 113; Derzeze, a.g.e., VII, 357.

⁹⁵ Derzeze, M. İzzet, *Sîretü’r-Rasûl: Kur’an’a Göre Hz. Muhammed’in Hayatı*, çev. Mehmet Yolcu, İst., 1989, III, 263.

⁹⁶ Bkz. Râzî, a.g.e., XVI, 113.

kazandığı iki sa' hurmanın bir sa'mı ailesine bırakmış, bir sa'mı da Nebi (s.a.v.)'e getirmiştir.⁹⁷

Mevdûdî, bu ayetin, Nebi (s.a.v.)'in Tebük seferi için maddî yardım talebinde bulunduğu zaman münafıkların takındıkları cimrice tavrı betimlediğini söylemektedir.⁹⁸ Diğer taraftan İ. Derveze, ayetin nüzûl sebebine dair birtakım rivayetler aktardıktan sonra, söz konusu rivayetlerde anlatılan olayların Tebük seferine çıkmadan önce gerçekleştiğini, ancak ayetin o dönemde nâzil olmadığını ileri sürmektedir. Ona göre bu ayet, münafıkların genel karakteristiklerinden bahseden önceki ayetlerle bir arada inmiştir.⁹⁹ Ancak, Tevbe suresinin hicretin 9. yılına denk düşen dönemde indiği düşünülecek olursa, kesin bir tarih belirlemek çok zor görünmekle birlikte bu ayetin de söz konusu zaman dilimi içerisinde indiğini söylemek pekala mümkündür.

Ayette geçen “sadakât” lafzına gelince; bu kelime açık şekilde nafil yani mecburî olmayan gönüllü bağışlar anlamında kullanılmıştır. Zira ayette, sadakaları verenlere izafe edilen ve aslı ‘mutatavveûn’ olan ‘muttavveûn’ kelimesinin mastarı durumundaki ‘tatavvû’, “nafil” demektir. Başka bir ifadeyle, bu, farz olmayan iyi bir davranışta bulunmak suretiyle Allah’a yaklaşma maksadıyla itaatte bulunmayı ifade etmektedir.¹⁰⁰

Nitekim, ünlü müfessir Fahrreddin er-Râzî de ayette zikredilen sadakanın, nafil anlamına geldiğini savunmakta ve bu hususta şunları söylemektedir: “Şunu bil ki, Allah rızası için mal vermek, zekâtta ve diğer farz olan harcamalarda olduğu gibi bazen vacip, bazen de nafil hükmündedir. İşte bu ayetten nafil olanı kastedilmiştir.”¹⁰¹

7. Tevbe Suresi 9/103 ve 104. Ayetler:

103. Ayetin meali: “Onların mallarından kendilerini temizleyeceğin, (günahlarından) arındıracağın bir sadaka al ve onlara dua et. Çünkü senin duan onlara huzur verir. Allah (her şeyi hakkıyla) işitir, bilir.”

104. Ayetin meali: “Onlar bilmezler mi ki, kullarının tevbesini kabul eden sadakalarını alan Allah'tır. Ve Allah, tevbeyi çokça kabul edici, çok esirgeyicidir.”

Müfessirler bu ayetlerin nüzûl sebebi hakkında da çeşitli rivayetler nakletmişlerdir. Bunlardan birine göre, yukarıdaki ayetler, geçerli bir özürleri bulunmaksızın Tebük savaşına katılmayan, ancak daha sonra pişman olan ve Allah tevbelerini kabul edinceye kadar kendilerini Mescid-i Nebevî'nin sütunlarına bağlayan bir grup samimi müslüman hakkında inmiştir. Bir başka

⁹⁷ Bkz. Taberî, a.g.e. X, 194; Zemaşşerî, a.g.e., II, 284; İbn Kesîr, a.g.e., II, 375; Beğavî, a.g.e., II, 314 vd.

⁹⁸ Bkz. Mevdûdî, a.g.e., II, 256.

⁹⁹ Bkz. Derveze, et-Tefsîru'l-Hadîs, VII, 385-386.

¹⁰⁰ Bkz. Kurtubî, a.g.e., VIII, 137; Yazır, a.g.e., IV, 2594.

¹⁰¹ Râzî, a.g.e., XVI, 145.

rivayete göre ayetler, Ebû Lübâbe hakkında, bir diğer rivayete göre ise nifaklarından tevbe eden bedevî veya Medineli müslümanlar hakkında nâzil olmuştur.¹⁰² Ancak Kurtubî, müfessirlerin cumhûrunun, bu ayetlerin ilk rivayette zikredilen olay sebebiyle indiği görüşünü kabul ettiklerini söylemektedir.¹⁰³ Buna göre söz konusu ayetlerin, hicrî 9. yılda yapılan Tebük seferinin ardından indiği anlaşılmaktadır. Bu konuda kayda değer bir ihtilaf bulunmamakla birlikte, özellikle 103. ayette zikri geçen “sadaka”nın ne anlama geldiği hususu tartışmalıdır. Bu hususta genel olarak üç görüş ileri sürülmüştür. Bunlardan ilkinde göre, buradaki “sadaka”, ayetin inişine sebep olan şahısların, günahlarından tevbe edişleriyle ilgili olup, zekâtın ziyade günaha kefâret yerine geçen bir sadakadır. Bu görüş Hasen el-Basrî’ye nisbet edilmiştir.¹⁰⁴ İkinci görüşe göre, ayette kast edilen zekattır. Üçüncü görüşe göre ise, bu ayet yeni bir cümle olup, bununla zenginlerden zekât alınması farz kılınmıştır. Nitekim Râzî, fakihlerin çoğunluğunun, zekâtın bu ayetle farz kılındığı görüşünde olduklarını belirtmektedir.¹⁰⁵ Yukarıda zikredilen üç görüşün dışında yer alan uzlaşmacı bir yoruma göre ise, ayetteki “sadaka”, hem farz olan zekâtı hem de nafil olan bağış ve harcamaları kapsamaktadır.¹⁰⁶

Kanaatimizce, bu konuda ortaya konan görüşlerden tercihe şayan olanı, ikincisi yani 103. ayetteki “sadaka” kelimesinin zekât anlamına geldiği şeklindeki görüştür. Müfessir Kâsımî’nin (ö.1332/1914) de belirttiği gibi,¹⁰⁷ söz konusu ayetin kendinden önceki ayet grubuyla çok açık bir irtibatı bulunmakla birlikte, “sebebin husûsiliği hükmün umûmiliğine engel değildir” kaidesinden hareketle bu ayetteki “sadaka”nın, vücut şartlarını haiz tüm müslümanlar için farz olan zekâta işaret ettiğini söyleyebiliriz. Kuşkusuz, ayette, bunu destekleyici nitelikte başka karîneler de mevcuttur. Şöyle ki, 103. ayette “sadaka” kelimesine ilişik iki sıfat yer almaktadır. Bunlar, “temizleme” ve “günahlardan arındırma” sıfatlarıdır. Genel kabule göre bu sıfatlar, Nebi (s.a.v.)’e atfedilmekle birlikte, “temizleyicilik” sıfatının “sadaka”ya atfedilmesi ve “arındırıcılık” vasfının da Nebi (s.a.v.)’den hal olarak okunması pekâla mümkündür. Nitekim bu görüş, Nehhâs (ö. 338/949) ve Mekkî (ö. 437/1045) gibi alimler tarafından da savunulmuştur.¹⁰⁸ Kaldı ki, zekâtın lügatteki anlamlarından birinin “temizlik ve arındırma”¹⁰⁹ olduğu düşünüldüğünde, bunun hiç de yadsınacak bir yaklaşım olmadığı söylenebilir.

Öte yandan, Hz. Ebû Bekr’in halife olduğu dönemde, zekâtı vermekten kaçınanların, bu ayetteki ifadenin yalnızca Nebi (s.a.v.)’e mahsus

¹⁰² Bu rivayetler için bkz. Taberî, **a.g.e.**, XI, 12 vd.

¹⁰³ Bkz. Kurtubî, **a.g.e.**, VIII, 154.

¹⁰⁴ Bkz. Râzî, **a.g.e.**, XVI, 177.

¹⁰⁵ Bkz. Râzî, **a.g.e.**, XVI, 177.

¹⁰⁶ Bkz. Sâvî, Ahmed, **es-Sâvî ale’l-Celâleyn**, y.y., ts., II, 142.

¹⁰⁷ Bu konuda bkz. Kâsımî, Muhammed Cemâlüddîn, **Mehâsinu’t-Te’vîl**, y.y., ts., VIII, 3253.

¹⁰⁸ Bkz. Kurtubî, **a.g.e.**, VIII, 158.

¹⁰⁹ Bkz. İbn Manzûr, **a.g.e.**, III, 1849.

olduğu, dolayısıyla ondan başka hiç kimsenin zekât toplama yetkisine sahip bulunmadığı şeklindeki te'villerine karşılık, Halife'nin, kendilerine savaş açması ve zekât verinceye kadar savaşması da buradaki "sadaka"nın 'zekât' anlamına geldiğinin en güçlü delillerinden birini teşkil etmektedir.¹¹⁰ Yine ayetteki "sadaka" kelimesinin 'zekât' anlamına geldiğini savunan Hanefî fıkıhçısı Ebû Bekr el- Cessâs (ö. 370/981) da bu konuda şunları dile getirmektedir: "Allah ve Rasûlü'nün bir kişi hakkında verdiği hüküm, tahsis delili bulunmadıkça herkes için bağlayıcı bir hükümdür. O halde burada sözü edilen sadaka da yalnızca anılan şahıslar için değil, aynı zamanda vücut şartlarını taşıyan tüm insanlar için farzdır. Mesele bu şekilde kesinlik kazandığına göre, bu takdirde, ayetteki sadaka, farz olan zekâtı ifade etmektedir. Çünkü, insanların mallarında zekât dışında bir hak yoktur. Öte yandan, "kendilerini temizleyeceğin, (günahlardan) arındıracağın bir sadaka" ifadesi de, yalnızca günaha kefâret olarak verilen sadakaya delalet etmez. Çünkü zekât da, veren kişiyi arındırır."¹¹¹

Ayetle ilgili olarak üzerinde durulması gereken önemli noktalardan biri de, zekâtın bu ayetle farz kılınıp kılınmadığı problemidir. Kanaatimizce, zekât bu ayetle farz kılınmamıştır. Zira üzerinde durduğumuz ayet, daha önce de belirttiğimiz gibi, hicretin 9. yılının sonlarına doğru, Tebuk seferinin ardından nâzil olmuştur. Oysa zekâtın farz kılınışı, hemen herkes tarafından bilinen görüşe göre hicretin 2. yılına rastlamaktadır.¹¹² Hatta bu konuda ileri sürülen hatırı sayılır bir başka görüş ise, zekâtın farz kılınış tarihi Mekke devrinin erken dönemlerine kadar götürmektedir.¹¹³ O halde, bu ayet zekâtın farziyetini bildirmekten öte, daha önce farz kılınmış bir hükmü teyit etmektedir. Bu bağlamda, M. Esed'in ayetle ilgili şu değerlendirmesi dikkate değer niteliktedir: "Burada *sadaka*, öncelikle her müslümana farz olan ve malın belli bir kısmının verilmesini öngören *zekât*'ı ("arındırıcı yükümlülükler") ifade etmektedir. *Zekât*'ın devletin ya da cemaatin imamı (ya da başkanı) tarafından kabul edilmesi, terimin Kur'ânî anlamı çerçevesinde (arınma ya da kendini temize çıkarma anlamında), verenin müslümanlığına delalet ettiği için Hz. Peygamber, davranışlarıyla iki yüzlü olduklarını ortaya koyan kimselerden *zekât* kabul etmiyordu. Bununla birlikte, yukarıdaki ayet Hz. Peygambere (ve dolayısıyla her devir için geçerli olmak üzere, devlet ya da cemaat başkanına) hem sözleriyle, hem de davranışlarıyla tevbe ve pişmanlıklarını gösteren kimselerden de *zekât* kabul etme izin ve yetkisini vermektedir."¹¹⁴

¹¹⁰ Bkz. İbnü'l-Arabî, **a.g.e.**, II, 575-576; Kâsımî, **a.g.e.**, VIII, 3253. Bu görüşü destekleme meyanında ileri sürülen diğer argümanlar için ayrıca bkz. Kardâvî, **Fıkhu'z-Zekât**, s. 6.

¹¹¹ Cessâs, **a.g.e.**, III, 148 (Kısmen tasarrufla birlikte).

¹¹² Bkz. Komisyon (Ali Özek- Hayreddin Karaman- M. Akif Aydın- Mehmet Erkal), **İbadet ve Müesseseler Olarak Zekat**, İst., 1984, s. 17.

¹¹³ Bu konuda bkz. Derveze, M. İzzet, **ed-Düstûru'l-Kur'ânî**, Beyrut, 1981, I, 215; Ateş, **a.g.e.**, IV, 136.

¹¹⁴ Esed, **a.g.e.**, s. 380 (137 nolu dipnot).

Aynı bağlamda peş peşe zikredilmiş olmalarından ötürü 104. ayetteki ‘*es-sadakât*’ kelimesinin de bir önceki ayettekiyle aynı anlamı, yani zekâti ifade etmesi mümkün olduğu gibi, ikinci ayetteki ‘*es-sadakât*’ın başındaki elif-lâm’ı istiğrak manâsında yorumlamak da pekâla mümkündür. Bu yoruma göre, ‘her türlü sadakaları alan Allah’tır’, şeklinde bir anlam ortaya çıkmaktadır. Zira Allah’ın, sadakaları alması yalnızca farz olan zekâta mahsus değildir. İnsanların yapmış olduğu tüm ibadetlerin yegane kabul edicisi Allah olduğu içindir ki O, farz olan sadakaları kabul etmesinin yanında, aynı zamanda gerek maddî, gerekse iyilik yapmak, güzel söz söylemek gibi manevî nitelikli sadakaların da kabul edicisidir. Hâsılı O, kullarının yapmış olduğu tüm iyiliklerin alıcısı, yani kabul edicisidir.

Bu noktada, ayette zikri geçen “sadakaları alan Allah’tır” cümlesine de kısaca değinmekte fayda görüyoruz. Zira ayette Allah kendisine “*ehaze = aldı*” fiilini nisbet etmektedir ki, bu ifade ilk bakışta antropomorfik bir Allah tasavvurunu akla getirmektedir. Nitekim bu konuda Abdullah ibn Mes’ud’dan antropomorfik nitelikli birtakım rivayetlerin nakledildiğini görüyoruz. Bu rivayetlerin birinde yer alan ifadeye göre İbn Mes’ud şöyle demektedir: “Kişinin verdiği her sadaka, muhtacın eline geçmeden önce Allah’ın eline geçer. Ardından Allah onu muhtacın eline koyar.” Daha sonra İbn Mes’ud bu ayeti okumuştur.¹¹⁵

Hiç kuşkusuz, Allah’ın sadakaları alması, mecâzî bir anlam ifade etmektedir. Nitekim Zemahşerî, bu ayeti izah ederken şöyle demektedir: “Allah’ın sadakaları alması, onları kabul etmesi anlamında bir mecazdır. İbn Mes’ud’dan nakledilen rivayetin anlamı da ‘Allah, sadakayı kabul edip, kat kat artırır’ şeklindedir.”¹¹⁶

8. Bakara Suresi 2/ 276. Ayet:

Ayetin meali: “*Allah faizi eritir (bereketten mahrum kılar; buna karşılık) sadakaları artırır. Allah, inatçı nankörleri ve günaha ısrar edenleri sevmez.*”

Bu ayet, İbn Abbas ve İbn Ömer’e göre Kur’an’ın en son inen ayeti olarak kabul edilen ‘ribâ ayeti’ (Bakara suresi 278. ayet)¹¹⁷ ile aynı konteks içerisinde yer almaktadır. Dolayısıyla bahse konu ayetin Nebi (s.a.v.)’in risaletinin son zamanlarında inmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim Derveze, 275-281. ayetlerin Nebi (s.a.v.)’in hayatının son dönemlerinde ve bir kerede indiğini söylemektedir.¹¹⁸

¹¹⁵ Bkz. Taberî, **a.g.e.**, XI, 19-20.

¹¹⁶ Zemahşerî, **a.g.e.**, II, 298.

¹¹⁷ Bu konuda bkz. Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân, **el-İtkân fî Ulûmi’l-Kur’ân**, Beyrut, ts., I, 35; Zerkânî, Muhammed Abdülazîm, **Menâhilü’l-İrfân fî Ulumi’l-Kur’ân**, Beyrut, 1988, I, 97.

¹¹⁸ Bkz. Derveze, **et-Tefsîru’l-Hadîs**, V, 309.

Ayette, Allah'ın bereketlendireceği ifade edilen sadakaların ne anlama geldiği hususunda klasik tefsir kaynaklarında kayda değer bir bilgi bulunmamakla birlikte, biz bu ayetteki “sadakalar” lafzının, aynı surenin 263 ve 264. ayetlerinde olduğu gibi, gerek farz, gerek nafîle türünden yapılan her türlü harcama, bağış ve yardımları içerdiği kanaatindeyiz. Her ne kadar M. Esed¹¹⁹ ve Seyyid Kutub¹²⁰ gibi bazı alimler, ayetteki kelimeyi nafîle sadaka anlamında “karşılıksız bağışlar” şeklinde yorumlamış olsalar bile, İslâm'da farz olan zekâtın lügatte “artma ve bereketlenme”¹²¹ gibi manâlara geldiği dikkate alınacak olursa, Allah'ın bu ayette artıracığını söylediği “sadakalar”ın anlam alanına karşılıksız ve gönüllü bağışların yanı sıra zekâtın da dahil olduğu daha iyi anlaşılacaktır.

Sonuç ve Değerlendirme

“Sadaka” kelimesinin Kur'an'daki kullanılışlarını ve anlam alanını belirleme maksadıyla yaptığımız bu çalışmadan ortaya çıkan sonucu şu şekilde özetleyebiliriz:

Câhiliyye döneminde hangi anlamda kullanıldığını tespit edemediğimiz bu kelime, “doğruluk ve dürüstlük” anlamına gelen *sıdk* kökünden türemiş olup, muhtemelen Kur'an'la birlikte hayatiyet kazanmış ve bu suretle dîni/ahlâkî nitelikli çok geniş bir anlam içeriğine kavuşmuştur.

İslâm kitâbiyâtında, kavramsal açıdan çok geniş bir kontekste kullanılan “sadaka” lafzının, gerek müfred gerekse cemi sîgasıyla zikredildiği ayet ve surelerin tümüyle Medenî olmasından hareketle, sadaka ibadetinin, her şeyden önce organize bir toplumsal yapı içerisinde, toplumun farklı katmanları arasındaki yardımlaşma ruhunu geliştirmek ve bu suretle sosyal barışı temin etme amacına matuf olarak teşri kılındığını söylemek mümkündür. Kur'anî çerçevede en genel manâsıyla, hem farz hem de nafîle türünden her türlü maddî harcamaya şâmil olan bu kelime, bazı ayetlerde mukayyed olarak yalnızca a) zekat; b) nafîle bağış; c) kamu harcamaları veya fakirler için oluşturulan fonda toplanan bir tür vergi; d) ihramdan çıkmak durumunda kalan kişinin ödemesi gereken kefarete bedeli gibi anlamlarda da kullanılmıştır.

Kur'an'daki tüm kullanılışları incelendiğinde, kelimenin ihtiva ettiği anlamlar içerisinde, nafîle nitelikli malî harcama ve bağışları ifade eden anlamın daha baskın bir karakter arzettiği ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte aynı kelime, Nebi (s.a.v.)'in hadislerinde, zekatın müteradifi ve gönüllü olarak yapılan malî bağışlar anlamında kullanılmasının ötesinde, manevî bir anlam boyutu kazandığı ve bu çerçevede mü'minin Allah rızası için yaptığı hemen her amel ve davranışın sadaka kapsamına girdiği görülmektedir. Ancak kelimenin istılahta (fıkıh istılahı) meşhur olan tarifine baktığımızda –ki, klasik

¹¹⁹ Bkz. Esed, **a.g.e.**, I, 84.

¹²⁰ Bkz. Kutub, Seyyid, **Fî Zilâli'l-Kur'ân**, Diyarbakır, trs., I, 318.

¹²¹ Bkz. Râğıb el-İsfehânî, **a.g.e.**, s. 113; İbn Manzûr, **a.g.e.**, III, 1849.

Arap dili lügatlerinin ekseriyetinde de tercih edilen tarif budur- anlam alanının daraltıldığına ve söz konusu kelimenin ihtiva ettiği anlamlardan yalnızca birinin, yani “gönüllü (nafile) olarak yapılan infak ve bağış” anlamının yaygın ve yerleşik bir kabul gördüğüne tanık olmaktadır. Kelimenin yalnızca nafile sadakaya hasredilmek suretiyle anlam alanının daraltılmasında, Kur’an’da, sadakadan ayrı olarak “zekat” kelimesinin kullanılmış olmasının rol oynadığını söylemek mümkündür. Keza, Kur’an’da ve Nebi (s.a.v.)’in hadislerinde “sadaka” kelimesinin ve muhtelif türevlerinin farz olan zekâttan daha ziyade nafile ile örtüşen bir anlam çerçevesi içerisinde kullanılmış olması da bahse konu kelimenin ıstılahta uğradığı anlam daralmasının temel sebepleri arasında mütalaa edilebilir.

KAYNAKÇA

- AKSAN**, Doğan, **Her Yönüyle Dil-Ana Çizgileriyle Dilbilim**, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1998.
- ÂMİDÎ**, Seyfüddîn Ebü'l-Hüseyn Ali b. Ebî Ali, **el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm**, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1996.
- ATEŞ**, Süleyman, **Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri**, Yeni Ufuklar Neşr., İstanbul, trs.
- BAYRAV**, Süheylâ, **Yapısal Dilbilimi**, Multilingual, İstanbul, 1998.
- BEĞAVÎ**, Ebû Muhammed Hüseyin b. Mes'ûd, **Meâlimü't-Tenzîl**, thk. Hâlid Abdurrahmân el-Akk- Mervân Suvâr, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1995.
- BUHÂRÎ**, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, **el-Câmiu's-Sahîh**, Dâru't-Tibâati'l-Amire, y.y., rs.
- CESSÂS**, Ebû Bekr Ahmed b. Ali, **Ahkâmu'l-Kur'ân**, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1986.
- CEVHERÎ**, İsmail b. Hammâd, **es-Sihâh**, thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr, Beyrut, 1979.
- CÜNDİOĞLU**, Düccane, **Anlamın Buharlaşması ve Kur'an**, Kitabevi, İstanbul, trs.
- CÜRCÂNÎ**, Ali b. Muhammed, **Kitâbu't-Ta'rîfât**, y.y., trs.
- ÇAĞRICI**, Mustafa, "Cömertlik", **DİA**, İstanbul, 1993.
- ÇELİK**, Ahmet, **Kur'an-ı Kerim ile Yeni Ma'nâ Kazanan İstilahların Câhiliye Dönemindeki Kullanılışları**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 1991.
- DERVEZE**, M. İzzet, **Sîretü'r-Rasûl: Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı**, çev. Mehmet Yolcu, Yöneliş Yay., İstanbul, 1989.
- ....., **ed-Düstûru'l-Kur'ânî**, Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, 1981.
- ....., **et-Tefsîru'l-Hadîs**, çev. Vahdettin İnce- Mustafa Altınkaya, İstanbul, 1997.
- DİHLEVÎ**, Şâh Veliyyullâh Ahmed b. İbrahim, **el-Fevzü'l-Kebîr fî Usûli't-Tefsîr**, çev. Mehmed Sofuoğlu, Çağrı Yay., İstanbul, 1980.
- EBÛ DAVUD**, Süleyman b. Eş'as, **es-Sünen**, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, Beyrut, 1988.
- EBU'SSUÛD**, Muhammed b. Muhammed, **İrşâdu'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâyey'l-Kur'âni'l-Kerîm**, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1990.
- ESED**, Muhammed, **Kur'an Mesajı/meâl-tefsir**, çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, İşaret Yay., İstanbul, 1997.
- FÎRÛZÂBÂDÎ**, Mecdüddîn Muhammed Ya'kûb, **el-Kâmûsu'l-Muhît**, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1987.
- FURAT**, Ahmet Subhi, **Arap Edebiyatı Tarihi (Başlangıçtan XVII. Asra Kadar)**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İst., 1996.
- HALLÂF**, Abdülvehhâb, **İlmü Usûli'l-Fıkh**, Dâru'l-Kalem, Kuveyt, 1983.
- HAMİDULLAH**, Muhammed, **İslâm Peygamberi**, çev. Salih Tuğ, İstanbul, 1993.
- HATİB**, Abdülkerim, **es-Siyâsetü'l-Mâliyye fî'l-İslâm**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1975.
- İBN FÂRİS**, Ebü'l-Hüseyn Ahmed, **Mu'cemü Mekâyisi'l-Lüga**, thk. Abdüsselam Muhammed Harun, y.y., 1970.
- İBN KESİR**, Ebü'l-Fidâ İsmail, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1983.

- İBN MANZÛR**, Manzûr, Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem, **Lisânü'l-Arab**, Dâru'l-Maârif, Mısır, trs.
- İBNÜ'L-ARABÎ**, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh, **Ahkâmü'l-Kur'ân**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998.
- İBNÜ'L-CEVZÎ**, Abdurrahmân b. Ali, **Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1994.
- ....., **Telbîsü İblîs**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1994.
- IZUTSU**, Toshihiko, **Kur'an'da Allah ve İnsan**, çev. Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Neşr., İstanbul, trs.
- JEFFREY**, Arthur, **The Foreign Vocabulary Of The Qur'ân**, Cairo, 1937.
- KALLEK**, Cengiz, “Farak”, **DİA**, İstanbul, 1995 .
- KARDAVÎ**, Yûsuf, **Fıkhu'z-Zekât**, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1980.
- KÂSİMÎ**, Muhammed Cemâlüddîn, **Mehâsimu't-Te'vîl**, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, y.y., trs.
- KILIÇLI**, Mustafa, **Arap Edebiyatında Şuûbiyye**, İstanbul, 1992
- KOMİSYON** (Ali Özek, Hayreddin Karaman, M. Akif Aydın, Mehmet Erkal), **İbadet ve Müessese Olarak Zekat**, İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, İst., 1984.
- KURTUBÎ**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, **el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988.
- KUTUB**, Seyyid, **Fî Zilâli'l-Kur'ân**, Dâru'l-İlim, Diyarbakır, trs.
- MÂCİT**, Nadim, **Kur'an'ın İnsan-Biçimci Dili**, Beyan Yay., İstanbul, 1996.
- MAHLÛF**, Abdurraûf, **Bâkılânî ve Kitâbuhû İ'câzu'l-Kur'ân Dirâsetün Tahlîliyyetün Nakdiyye**, Beyrut, 1978.
- MÂLİK B. ENES**, **el-Muvatta'**, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf- Mahmud Muhammed Halil, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1992.
- MÂVERDÎ**, Ali b. Muhammed, **el-Ahkâmu's-Sultâniyye**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1985.
- MEVDÛDÎ**, Ebû'l-A'lâ, **Tefhîmü'l-Kur'ân**, İnsan Yay., İstanbul, 1986.
- MÜSLİM**, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc, **es-Sahîh**, Çağrı Yay., İstanbul, 1992.
- NESEFÎ**, Ebû'l-Berekât Abdullâh b. Ahmed, **Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl**, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut, 1988.
- NEVEVÎ**, Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref, **Sahîhi Müslim bi Şerhi'n-Nevevî**, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, trs.
- NÎSÂBÛRÎ**, Ebû'l-Hasen Ali b. Ahmed, **Esbâbü'n-Nüzûl**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1991.
- RÂFÎÎ**, Mustafa Sâdık, **Târîhu Âdâbi'l-Arabî**, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut, 1974.
- RÂGİB el-İSFEHÂNÎ**, Hüseyin b. Muhammed, **el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân**, y.y., trs.
- RÂZÎ**, Muhammed b. Ömer, **Mefâtihu'l-Gayb**, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, trs.
- REŞİD RIZA**, Muhammed, **Tefsîru'l-Menâr**, Mısır, 1973.
- SÂVÎ**, Ahmed, **es-Sâvî ale'l-Celâleyn**, Mektebetü'r-Reşâd, y.y., trs.
- SERİNSU**, Ahmed Nedim, **Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzul'ün Rolü**, Şule Yay., İstanbul, 1994.
- SUYÛTÎ**, Celâlüddîn Abdurrahmân, **el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, Beyrut, trs.
- ....., **el-Muzhir fî Ulûmi'l-Lüga**, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabîyye, y.y., trs.
- ŞEVKÂNÎ**, Muhammed b. Ali, **Fethu'l-Kadîr**, Âlemü'l-Kütüb, y.y., trs.

- TABERÎ**, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, **Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân**, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1988.
- TABERSÎ**, Ebû Ali el-Fadl b. Hüseyin, **Mecmeu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân**, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1994.
- TEHÂNEVÎ**, Muhammed b. Ali, **Kitâbu Keşşâfi Istilâhâti'l-Fünûn**, Dâru Kahramân, İstanbul, 1984.
- TİRMİZÎ**, Ebû İsa Muhammed b. İsa, **es-Sünen**, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
- TÛSÎ**, Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasen, **el-İstibsâr**, Dâru'l-Kütübi'l-İslâmiyye, Tahran, 1390.
- TÛLÛCÛ**, Süleyman, "Kur'an-ı Kerim'in Nüzûl Süreci İçinde Arap İleri Gelenleri ile Edip ve Şairlerinin Ona Karşı Tavrı ve Taktikleri", **I. Kur'an Sempozyumu**, Bilgi Vakfı, Ankara, 1994.
- TÛMER**, Günay - **KÛÇÛK**, Abdurrahman, **Dinler Tarihi**, Ocak Yay., Ankara, 1997.
- VARDAR**, Berke, **Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri**, Multilingual, İstanbul, 1998.
- WEIR**, T. H., "Sadaka", **İA**, M. E. Basımevi, İstanbul, 1993.
- YAZIR**, Elmalılı M. Hamdi, **Hak Dini Kur'an Dili**, Eser Neşr., İstanbul, 1979.
- ZEBÎDÎ**, Muhammed Murtazâ, **Tâcu'l-Arûs**, Dâru'l-Fikr, y.y., trs.
- ZEBÎDÎ**, Zeynüddîn Ahmed b. Ahmed, **Sahîh-i Buhârî Muhtasarı: Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi**, terc. ve şerh. Kâmil Miras, DİB Yay., Ankara, 1991.
- ZEMAŞERÎ**, Ebû'l-Kâsım Mahmud b. Ömer, **el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995.
- ZERKÂNÎ**, Muhammed Abdülazîm, **Menâhilü'l-İrfân fî Ulumi'l-Kur'ân**, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1988.
- ZEYDAN**, Corci, **Târîhu Âdâbi'l-Arabîyye**, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1996.
- ZUHAYLÎ**, Vehbe, **el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletüh**, Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 1989.

***The Frame-Meaning The Term Charity (Sadaqa) In The Qur’an
-A Semantic Analysis-***

ABSTRACT

The term charity (*sadaqa*) is derived from term “*sıdq*” which means truth and truthfulness in the Arabic language. According to the data of the classical Arabic language this term did not have any religious meaning in pre-Islamic period. This term is found in the Qur’an in 13 places (verses). Five of them are singular, and the others are plural. All the verses in which this term is found are revealed in Madina. The term sadaqa/charity severally expresses all kinds of expenses whether compulsory or voluntary. In some verses, too, it indicates almsgiving, voluntary donation or the public expenses.

In some hadiths (i.e. the words of the Prophet) it has been used a wider context. But in the Islamic law its meaning has been narrowed. As a conclusion of this development, it has been started to be understood as voluntary giving in the tradition of Islam.